

**Molukkers in Nederland:
de invloed van het KNIL-verleden op
overheidsbeleid, cultuurbehoud en integratie**

Jurriaan Sloff

S1425234

Masterscriptie Cities, Migration
and Global Interdependence

Begeleiding: Dr. B.W. Luttikhuis

E-mail: jurriaan.sloff@hotmail.com

Overige contactinformatie verkrijgbaar op verzoek

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1 – Nederland en de Molukken, een gedeelde geschiedenis	8
Hoofdstuk 2 – Het KNIL-verleden en Nederlands overheidsbeleid	18
Een tijdelijk verblijf	18
De ontwikkeling van het RMS-ideaal	27
Een nieuwe beleidsrichting	34
Hoofdstuk 3 – Het KNIL-verleden en identiteit in Moluks bronnenmateriaal	39
Het behoud van de KNIL-cultuur	40
De ontwikkeling van het RMS-ideaal en de interpretatie van het KNIL-verleden	51
Het KNIL-hoofdstuk afgesloten?	60
Conclusie	64
Bibliografie	67

Inleiding

Hoewel het bijna 70 jaar geleden is dat circa 12.500 Molukkers in Nederland arriveerden, is het einde van de maatschappelijke discussies rond deze groep postkoloniale migranten nog niet in zicht. In 2018 werd uitspraak gedaan in een rechtszaak waarin nabestaanden van Molukkers die in 1977 bij De Punt een trein kaaptten de Nederlandse overheid aansprakelijk stelden voor de dood van de kapers. Nog recenter is een voorval in Maastricht dit jaar, waar in de Molukse wijk een huis dat werd bezichtigd door niet-Molukkers werd besmeurd en beklad. Molukkers halen nog steeds het nieuws, veelal omdat zij op een manier op gespannen voet staan met de Nederlandse maatschappij. Maar waar vindt deze spanning zijn oorsprong?

Om hier antwoord op te geven is het van belang om het gedeelde verleden van Nederland en de Molukken te onderzoeken, alsmede de manier waarop deze geschiedenis de behandeling van Molukkers in Nederland heeft beïnvloedt, en de wijze waarop Molukkers zichzelf in deze geschiedenis plaatsen. Een integraal onderdeel van het gedeelde verleden is het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL): het overgrote merendeel van de Molukkers in Nederland stamt af van de circa 12.500 ex-KNIL-militairen en hun gezinnen, die in 1951 onder complexe politieke omstandigheden naar Nederland verscheepten. Hoewel de bedoeling was dat het een verblijf van slechts enkele maanden zou zijn, is het grootste deel van deze Molukkers altijd in Nederland blijven wonen.

Deze scriptie tracht te onderzoeken wat dit KNIL-verleden nu precies inhoudt, hoe het het Nederlandse overheidsbeleid ten aanzien van deze uitzonderlijke groep migranten beïnvloedde, en op welke manier Molukkers identiteit ontle(e)n(d)en aan culturele elementen die uit het gedeelde verleden stammen. Centraal in het onderzoek staat de volgende hoofdvraag: op welke manieren beïnvloedde het KNIL-verleden de behandeling en identiteitsvorming van Molukkers in Nederland?

Op het gebied van het KNIL en het overheidsbeleid ten aanzien van Molukkers is al veel (archief)onderzoek gedaan, en de eerste twee hoofdstukken van deze scriptie beroepen zich dan ook vooral op secundaire literatuur waarin deze bronnen verwerkt zijn. Het doel van deze eerste twee hoofdstukken is om te bepalen wat nu precies het KNIL-verleden is waar over gesproken wordt, en hoe dit KNIL-verleden het Nederlandse overheidsbeleid ten aanzien van Molukkers beïnvloedde. Een aantal onderzoekers en auteurs wiens bronnen van groot belang zijn geweest voor het schrijven van deze hoofdstukken behoeven enkele introductie. Allereerst een aantal historici die

veel hebben bijgedragen op het gebied van postkoloniale migranten in het algemeen, en de migratie van Molukkers in het bijzonder.

Hans Meijer is gespecialiseerd in Nederlands-Indonesische betrekkingen, wat blijkt uit zijn proefschrift *Den Haag-Djakarta*.¹ De bron is weliswaar wat gedateerd, maar bevat een schat aan onderzoek naar primair bronmateriaal aan de hand waarvan Meijer de gespannen betrekkingen tussen Nederland en Indonesië direct na de dekolonisatie traceert.

Het werk van Henk Smeets richt zich nadrukkelijker op de Molukse gemeenschap, in het bijzonder die in Vught. Smeets was onder meer de hoogste ambtenaar van het Inspraakorgaan Welzijn Molukkers en adviseur van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap op het gebied van Molukkers; een indrukwekkende loopbaan die zijn expertise wat betreft Molukkers in Nederland onderschrijft. Hij schreef onder meer *Een kwestie van organisatie*², een waardevol overzicht van het complexe netwerk aan Molukse organisaties in Nederland, en is mederedacteur van *Tijdelijk verblijf*,³ waarin de opvang in Nederland in 1951 zo volledig mogelijk is opgenomen. *In Nederland gebleven*,⁴ een onderzoek dat Smeets samen met antropoloog Fridus Steijlen in opdracht van het Moluks Historisch Museum uitvoerde, is een zeer compleet overzichtswerk dat ingaat op vrijwel alle bedenkbare aspecten van de geschiedenis van Molukkers in Nederland. Door het uitgebreide archiefonderzoek en tientallen interviews blijft *In Nederland gebleven* ook nu nog een sterke basis voor onderzoek naar Molukkers in Nederland.

Onder auteurs die in recentere jaren een nieuwe bijdrage aan het debat omtrent Molukkers in Nederland leverden, vallen onder meer Charlotte Laarman en Iris van Ooijen. Laarman concentreert zich met publicaties als *Oude onbekenden*⁵ en 'Family metaphor in political and public debates in the Netherlands'⁶ voornamelijk op het publieke en politieke debat omtrent postkoloniale migrantengroepen. Dit is een beduidend andere invalshoek dan zaken als overheidsbeleid en politieke betrekkingen die in veel andere bronnen het centrale onderzoeksthema vormen. Van Ooijens

¹ Hans Meijer, *Den Haag-Djakarta: Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1962* (Utrecht 1994)

² Henk Smeets, *Een kwestie van organisatie. Organisatie van het Molukkersbeleid en Molukse zelforganisatie* (Utrecht 2001).

³ Wim Manuhutu en Henk Smeets (red.), *Tijdelijk verblijf. De opvang van Molukkers in Nederland, 1951* (Utrecht 1991).

⁴ Henk Smeets en Fridus Steijlen, *In Nederland gebleven. De geschiedenis van Molukkers 1951-2006* (Amsterdam/Utrecht 2006).

⁵ Charlotte Laarman, *Oude onbekenden: het politieke en publieke debat over postkoloniale migranten, 1945-2005* (Leiden 2013).

⁶ Charlotte Laarman, 'Family metaphor in political and public debates in the Netherlands on migrants from the (former) Dutch East Indies 1949-66', *Ethnic and Racial Studies* 36:7 (2013) 1232-1250.

*Kampen als betwist bezit*⁷ behandelt het belang van plaatsen, in het bijzonder de voormalige kampen Westerbork, Vught en Amersfoort, binnen de herinneringscultuur van de Tweede Wereldoorlog. De opvang van Molukkers in deze kampen, en hoe dit de herinnering aan deze kampen beïnvloedde, komt ook aan bod.

Niet alleen historici, maar ook antropologen hebben belangrijke bijdragen geleverd wat betreft de kennis over de Molukse gemeenschap in Nederland. Van hen heeft niemand zoveel gepubliceerd als de eerder genoemde Fridus Steijlen. Hij publiceert al ruim 30 jaar over de Molukken, en bekleedt sinds 2017 de leerstoel van bijzonder hoogleraar Molukse Migratie en Cultuur in Comparatief Perspectief aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Artikelen als 'In and Out of Uniform'⁸ en 'Closing the 'KNIL' Chapter'⁹ zijn uitzonderlijk relevant in het onderzoek naar de rol van het KNIL-verleden op de Molukse gemeenschap in Nederland, maar ook daarbuiten is Steijlen bijzonder goed thuis in de geschiedenis van Molukkers, zowel in Nederland als in Indonesië.

Gaan we verder terug in de tijd, dan kan Tamme Wittermans worden aangewezen als eerste antropoloog die onderzoek deed naar de Molukse gemeenschap in Nederland. Al vanaf het aankomstjaar, 1951, schreef Wittermans over zijn bevindingen die hij in de Molukse woonoorden deed. De meeste van Wittermans' publicaties zijn moeilijk traceerbaar, maar een belangrijk deel van zijn onderzoek is opgenomen in het boek *Begintijd*¹⁰ onder redactie van Steijlen; deze in 2002 verschenen bron werd na Wittermans' overlijden gepubliceerd, en biedt belangrijke inzichten in hoe het leven in de woonoorden direct na aankomst verliep.

Een derde antropoloog wiens onderzoek veelvoudig gerepresenteerd is in deze scriptie, is Elias Rinsampessy. Als medeoprichter van de Gerakan Pattimura (Pattimurabeweging), een progressieve jongerenorganisatie, speelde deze Molukse antropoloog een belangrijke rol in de culturele heroriëntatie die een groot deel van de Molukse gemeenschap in de jaren '70 en '80 doormaakte.¹¹ Zijn boek *Saudara Bersaudara*,¹² waarin de beleving van de Molukse identiteit centraal staat, deelt bevindingen die Rinsampessy in

⁷ Iris van Ooijen, *Kampen als betwist bezit. De hedendaagse omgang met de voormalige kampen Westerbork, Vught en Amersfoort* (Soesterberg 2018).

⁸ Fridus Steijlen, 'In and Out of Uniform. Moluccans in the Dutch Colonial Army', in: eds. Eric Storm en Ali Al Tuma, *Colonial Soldiers in Europe, 1914-1945. "Aliens in Uniform" in Wartime Societies* (Londen 2015) 229-248.

⁹ Fridus Steijlen, 'Closing the 'KNIL' Chapter', in: Ulbe Bosma (red.), *Post-colonial Immigrants and Identity Formations in the Netherlands* (Amsterdam 2012) 117-134.

¹⁰ Fridus Steijlen (red.), *Begintijd. Teksten van Tamme Wittermans over de Molukse gemeenschap direct na aankomst* (Utrecht 2002).

¹¹ Smeets, *Een kwestie van organisatie*, 76.

¹² Elias Rinsampessy, *Saudara Bersaudara. Molukse identiteit in processen van cultuurverandering* (Assen 1992).

verschillende woonoorden en Molukse wijken trof, en biedt hierin een welkom Moluks perspectief.

Het derde en laatste hoofdstuk, waarin de representatie van het KNIL-verleden in Molukse bronnen centraal staat, behandelt meer primair bronmateriaal door Molukse auteurs. Tete Siahaya, Abe Sahetapy en Cornelis Thenu waren in de jaren '70 allen betrokken bij gewelddadige acties en publiceerden daarover; door deze verslagen te vergelijken met later werk van deze schrijvers, poogt deze scriptie te illustreren hoe zij het 'Moluks-zijn' anders in zijn gaan vullen, en wat hieraan ten grondslag lag. Tevens komen er een aantal herdenkingsboeken van woonoorden en Molukse wijken aan bod: in deze boeken staat de Molukse beleving centraal, en wordt er bovenal een gat in de Molukse historiografie in de jaren '50 en '60 opgevuld (de eerste generatie Molukkers schreef maar weinig over hun ervaringen).

Binnen deze bronnen probeert dit onderzoek een rode draad weer te geven van de manier waarop culturele elementen overgenomen uit het KNIL door de jaren gepresenteerd werden in deze publicaties, en hoe men hier identiteit aan ontleende. Gedurende het einde van de jaren '60 en '70 verdrong het ideaal van de Zuid-Molukse Republiek (Republik Maluku Selatan, RMS) de herinnering aan het KNIL van de voorgrond om vervolgens een belangrijke heroriëntatie door te maken; om deze reden wordt de wijze waarop het RMS-ideaal gesterkt wordt door beslissingen gerelateerd aan het KNIL ook behandeld. Na deze heroriëntatie, zo zal blijken, ontstond binnen de Molukse gemeenschap een hernieuwde interesse in het eigen verleden, waarbinnen het KNIL een belangrijk element is.

Zeker de bronnen waarin de RMS centraal staat kennen een sterke politieke lading, maar ook veel andere Molukse bronnen behandelen politieke elementen, wat gezien de politieke situatie rond de komst van Molukkers naar Nederland weinig verrassend is. Het is belangrijk om veel van dit primaire bronmateriaal in de context van de tijdgeest te zien, wat in deze scriptie ook aan bod komt.

De meeste genoemde bronnen van historici richten zich vooral op theoretische zaken als overheidsbeleid en keren zich hiervoor tot de archieven, terwijl veel antropologen de persoonlijke ervaringen van Molukkers centraal stellen en hun onderzoek baseren op interviews en persoonlijke ervaringen in woonoorden. Een doel van deze scriptie is om een middenweg te vinden tussen deze twee aanpakken, en daarmee in te gaan op hoe de theoretische aspecten de persoonlijke beleving (in)direct beïnvloedden, en andersom. Daarnaast neemt deze scriptie het KNIL-verleden en de beleving daarvan door de jaren als rode draad, en neemt

daarbij de volledige geschiedenis vanaf 1951 in beschouwing; veel bronnen beschouwen de ondertekening van de Gezamenlijke Verklaring in 1986 als ‘eindjaar’ van het KNIL-verleden, waardoor de jaren daarna in dit opzicht onderbelicht zijn gebleven. Aan de hand van de analyse van verschillende soorten bronnen van Molukse auteurs zal echter blijken dat het KNIL-verleden in veel opzichten minder ver achter de rug ligt dan vaak wordt gedacht, en dat elementen uit de KNIL-cultuur uit Nederlands-Indië in zekere mate behouden zijn gebleven. De vraag hoe het KNIL-verleden door de geschiedenis al dan niet binnen het RMS-ideaal paste wordt ook besproken; sommige bronnen zien deze aspecten los van elkaar, terwijl ze op meer manieren verbonden zijn dan in eerste instantie misschien het geval lijkt.

Wat betreft de ontwikkeling van het overheidsbeleid ten aanzien van Molukkers beschrijft deze scriptie de periode van 1951 tot 1986; hoewel de Gezamenlijke Verklaring zeker niet het einde van het KNIL-verleden betekende, is er sindsdien maar weinig overheidsbeleid geïntroduceerd dat zich specifiek op Molukkers richt. Aangaande de representatie van het KNIL in Molukse literatuur beslaat deze scriptie de volledige periode van 1951 tot nu, want juist in recente jaren uitgebrachte herdenkingsboeken verschaffen interessante inzichten in hoe het KNIL-verleden in de jaren direct na aankomst in Nederland het leven van Molukkers beïnvloedde.

De eerste twee hoofdstukken over het KNIL-verleden en de betekenis hiervan na aankomst in Nederland volgen voornamelijk een chronologische indeling, met een thematische uitstap naar het RMS-ideaal in het tweede hoofdstuk, welke een belangrijk stuk context vormt voor de rest van het onderzoek. Het laatste hoofdstuk over de presentatie van het KNIL-verleden in Molukse literatuur kent een meer thematische aanpak, waarin verschillende aspecten van het behoud van de KNIL-cultuur door Molukkers in Nederland besproken worden. De opkomst van het RMS-ideaal en de herrijzenis van de interesse in het KNIL-verleden wordt besproken aan de hand van de ontwikkelingen die in het werk van Molukse activisten waarneembaar zijn, en kent een kwalitatieve aanpak.

Hoofdstuk 1 - Nederland en de Molukken, een gedeelde geschiedenis

Alvorens te kunnen onderzoeken op welke manier het KNIL-verleden door de jaren heen gerepresenteerd is geweest in de Molukse identiteit, is het eerst van belang te bepalen wat dit KNIL-verleden precies inhoudt, en waar het zijn oorsprong vond. Dit hoofdstuk beschouwt de gedeelde geschiedenis van de Molukken en Nederland, en de manier waarop het Nederlandse koloniale leger hier binnen paste. Het grootste deel van het primaire bronmateriaal in dit hoofdstuk is overgenomen uit *In Nederland gebleven. De geschiedenis van Molukkers 1951-2006* van Smeets en Steijlen.

Het eerste contact tussen Nederland en de Molukken werd gelegd op 5 maart 1599, toen een schip van de Compagnie van Verre de Baai van Ambon bereikte. De Nederlanders, evenals de Portugezen die voor hen de eilandengroep bereikten, waren vooral geïnteresseerd in kruidnagel en nootmuskaat, twee soorten specerijen die inheems waren aan de Molukken.¹³

Het eerste teken van een relatie tussen Nederlanders en Molukkers stamt uit 1605, toen de Vereenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en lokale Molukse vorsten door samenwerking de Portugese invloed uit de Molukse archipel wisten te weren.¹⁴ Deze samenwerking liep echter snel ten einde, en de VOC begon al spoedig, en vaak op gewelddadige wijze, een monopolie op kruidnagel en nootmuskaat af te dwingen. In 1656 wist zij deze monopoliepositie vast te stellen, waarna de rest van de VOC-periode in de Molukken voornamelijk gekenmerkt werd door een relatie tussen overheersers en overheersten.¹⁵ Gedurende sommige conflicten in de zeventiende eeuw stredden Molukkers aan de zijde van de VOC, waarbij zij volgens meerdere verslagen dapper optraden en heroïsche daden verrichtten.¹⁶

Het eerstvolgende grootschalige conflict deed zich in 1817 voor, toen de Nederlanders na de napoleontische tijd in Europa terugkeerden naar de archipel en het gezag van de Engelsen overnamen. Aangekomen op de Molukken ontbonden de Nederlanders een Molukse militie onder leiding van sergeant-majoor Thomas Matulesia, beter bekend als Pattimura.¹⁷ De

¹³ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 23-24.

¹⁴ Gerrit Knaap, *Kruidnagelen en Christenen; De Verenigde Oost-Indische Compagnie en de bevolking van Amon 1656-1696* (tweede herziene druk, Leiden 2004) 98.

¹⁵ Idem, 332-333.

¹⁶ Steijlen, 'In and Out of Uniform', 231.

F. Witkamp, *Gedenkboek van het K.N.I.L., 1911-1961* (Amersfoort 1961), 40.

¹⁷ G. Boelens, Ch. Van Fraassen en H. Straver, *Natuur en Samenleving van de Molukken* (Utrecht 2001) 228-229.

militairen stonden voor een keuze: ontslag, of dienst doen op Java. Beide opties aanvaardden zij niet, met een opstand op de Midden-Molukken tot gevolg, welke op brute wijze werd neergeslagen door de Nederlanders.¹⁸ Pattimura werd opgehangen, en er werd schade aangericht die volgens gouverneur-generaal Van der Capellen jaren daarna nog steeds waarneembaar was.¹⁹ Beide partijen in het conflict hadden hun eigen beeld van Pattimura: in Indonesië, en in het bijzonder op de Molukken, zagen velen hem als een held, terwijl de Nederlanders hem als een wrede, machtsbeluste opstandeling presenteerden.²⁰

Gebeurtenissen als de Pattimura-opstand kunnen worden aangehaald als voorbeeld van een ogenschijnlijk lange militaire traditie van de Molukkers, en hun imago als *martial race*, al blijkt deze reputatie grotendeels ongefundeerd te zijn. Molukkers waren lange tijd ondergerepresenteerd in het KNIL, in 1814 opgericht als de militaire arm van Nederlands-Indië, en het beroep van militair genoot op de Molukken lange tijd niet het aanzien dat latere bronnen doen vermoeden. In 1870 dienden slechts 820 Molukkers in het KNIL, op een totale troepenmacht van 30,000 man.²¹ Wolter van Hoëvell, een Nederlandse koloniale hervormer, beweerde in 1875 zelfs dat jonge Molukkers alleen bij het KNIL in dienst gingen als zij niet langer gewent waren in hun dorp of binnen hun familie.²² Een koloniale ambtenaar die tussen 1880 en 1883 dienst deed op Ambon bemerkte dat weinig Ambonezen geïnteresseerd waren in een bestaan als soldaat, en dat de bijnaam *laskaar kompania*, 'slaaf van de Compagnie' door veel locals gebruikt werd.²³ De langdurige exploitatie door de VOC werd aangevoerd als reden voor de afkeur voor het KNIL. Hoe was het mogelijk dat, nog geen honderd jaar later, dit beeld volledig anders was?

Door eerder genoemde voorvallen hadden de Molukkers onder VOC- en later KNIL-autoriteiten de status van *martial race* ontwikkeld. Deze term vond haar oorsprong in Brits-Indië, waar de Britse koloniale overheersers haar onderdanen onderverdeelden in *martial races*, bevolkingsgroepen die dapper waren en geschikt voor de strijd, en *non-martial races*, bevolkingsgroepen die deze eigenschappen niet kenden.²⁴ Deze denkwijze kwam ook in Nederlands-Indië voor: zo werden Javanen bijvoorbeeld gezien

¹⁸ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 28-29.

¹⁹ G.A.G.P. van der Capellen, 'Het journaal van den Baron Van der Capellen op zijne reis door de Molukko's', *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* 17:2 (1855) 357-395.

²⁰ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 29-30.

²¹ Idem, 31.

²² G.W.W.G. van Hoëvell, *Ambon en meer bepaaldelijk de Oeliassers* (Dordrecht 1875).

²³ Ben van Kaam, *Ambon door de eeuwen* (Baarn 1977) 40.

²⁴ Gavin Rand, 'Martial Races and Imperial Subjects: Violence and Governance in Colonial India 1857-1914', *European Review of History* 13:1 (2006) 1-20, aldaar 2.

als betere chauffeurs dan strijders, terwijl Molukkers werden beschouwd als krijgslustige infanterie bij uitstek, aangetrokken tot militaire status.²⁵

Naast hun verzonnen status als *martial race* (zoals benoemd is er weinig indicatie dat de Molukkers een uitgebreide militaire traditie kenden) was een bijkomend voordeel dat een aanzienlijk deel van de Molukse militairen christelijk was; in de VOC-periode werden grote delen van de archipel bekeerd tot het protestantisme. Hierdoor konden zij met de Europese troepen tegenwicht bieden aan de overmacht van islamitische inlandse militairen binnen het KNIL. Om deze reden kregen Molukse KNIL-rekruten al vanaf 1832 dubbel de inschrijfbonus van bijvoorbeeld Javaanse rekruten, echter met weinig resultaat.²⁶ Het uitbreken van de Atjehoorlog in 1873 en de verliezen die daarbij werden geleden, zorgden ervoor dat rekrutering van nieuwe manschappen voor het KNIL urgenter werd, en nog steeds was men vooral op zoek naar Molukkers.²⁷ Zo werden over de jaren nog meer premies beschikbaar gesteld voor Molukse militairen, kregen zij meer salaris dan andere Indische KNIL-militairen, en genoten zij een serie privileges om het aantrekkelijker maken bij het koloniale leger te komen. Naast een beter salaris werden er bijvoorbeeld ook scholen voor kinderen van Molukse militairen opgericht, en kregen zij schoenen als onderdeel van hun uitrusting, waar de rest van de inlandse troepen blootvoets diende.²⁸

In deze zelfde periode, de laatste decennia van de negentiende eeuw, werd ook het beeld van de Molukkers als *martial race*, trouw aan de Nederlandse kroon, meer en meer benadrukt. In het Indisch Militair Tijdschrift, bijvoorbeeld, verscheen in 1896 een artikel over het karakter van de verschillende etniciteiten die in het KNIL vochten: Molukkers werden hier gepresenteerd als fanatieke strijders met superieure moraal, die door eeuwen van handel en een gedeelde religie een speciale verbintenis met de Nederlandse autoriteit had opgebouwd.²⁹ In deze periode werkten Molukkers deze ideeën zelf ook in de hand, en ontwikkelden een zelfbeeld waarin het religieus-patriottische verbond met Nederland en haar koningshuis een belangrijke rol speelde.³⁰ Eenmaal werkzaam in het KNIL werd deze identiteit verder versterkt, bijvoorbeeld door legerpredikanten als dominee Isaak

²⁵ C.A. Heshusius, *Het KNIL van tempo doeloe* (Amsterdam 1988) 20-21.

²⁶ Steijlen, 'In and Out of Uniform', 233-234.

²⁷ W. Manuhutu, 'Oom Ambon van het KNIL. Mythe en werkelijkheid', *Marinjo* 7/8:2001, 17-19.

²⁸ Steijlen, 'In and Out of Uniform', 234.

²⁹ Rido, 'De Inlandsche Landaarden in het Nederlandsch Indisch Leger en hun militaire waarde', *Indisch Militair Tijdschrift* 27 (1896) 185.

³⁰ J. de Moor, 'Met klewang en karabijn: militaire geschiedenis van Nederlands-Indië (1815-1949)', in: J.R. de Bruin en C.B. Wels (red.), *Met man en macht. De militaire geschiedenis van Nederland 1550-2000* (z.p. 2003) 199-244, aldaar 220.

Thenu.³¹ Er ontstond op deze wijze een interessante paradox: hoewel de koloniale verstandhouding gebaseerd was op eeuwen van ongelijke behandeling en het onderstrepen van verschillen, werd tegelijkertijd benadrukt hoeveel Nederlanders en Molukkers gemeen hadden, op basis van cultuur, geloof en taal, om de macht in Nederlandse handen te houden.³² Edward Said benadrukt in *Culture and Imperialism* dat een koloniaal systeem dat naast militaire en economische macht ook politieke en culturele macht toepaste, de beleving van zowel kolonisator als gekoloniseerde beter kon beheersen en daarmee een sterker controlesysteem had.³³

Een voorbeeld van hoe deze paradox in de praktijk voorkwam is de presentatie van de *dardanel*, de persoonlijke lijfwacht, van de doorgaans Europese officiers van het KNIL. In H.C. Zentgraaffs lof voor het optreden van het KNIL tijdens de Atjehoorlog werd een belangrijke rol toegeschreven aan de *dardanel*,³⁴ en de loyaliteit van de *dardanel* aan zijn officier speelde een rol in *Oom Ambon van het KNIL*, een na de dekolonisatie gepubliceerde ode aan de Molukse militair.³⁵ Steijlen concludeert dat deze en vergelijkbare publicaties niet alleen de Molukse militairen in een positief daglicht stellen, maar ook de Nederlandse officieren; loyaliteit en trouw moest immers verdiend worden, en waren het bewijs van een sterk wederzijds vertrouwen. Daarbij benadrukken deze voorbeelden dat de band tussen Nederlanders en Molukkers anders was dan de band tussen Nederlanders en andere inlandse volken, terwijl de ongelijke machtsverhouding tussen overheerser en onderdaan nog steeds in stand gehouden kon worden (de officiersrol in deze verhouding werd namelijk vrijwel altijd door een Europeaan vervuld, en de ondergeschikte rol van lijfwacht door een Molukker).³⁶

Zodoende groeide het beeld van de Molukker als *de* etnische soldaat, en ontstond er een militaire traditie die tot een paar decennia eerder niet bestond. De verbintenis tussen het KNIL en de Molukse militaire traditie is hiermee onmiskenbaar: alle bronnen wijzen er op dat de Molukkers oorspronkelijk maar weinig interesse in een militair bestaan hadden, en dat er jaren van aanmoediging door het KNIL aan te pas kwam voordat zij dit uiteindelijk wél hadden. Het behoud van de Molukse militaire traditie in het algemeen, een onderwerp dat elders in deze scriptie besproken wordt, is

³¹ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 32.

Steijlen, 'In and Out of Uniform', 234-235.

³² Laarman, 'Family metaphor in political and public debates in the Netherlands', 1233.

³³ Edward Said, *Culture and Imperialism* (New York City 1993) 153-162.

³⁴ H.C. Zentgraaff, *Atjeh* (Batavia/Jakarta 1938) 188.

³⁵ G.W.T. Dames, *Oom Ambon van het KNIL* (Den Haag 1954)

³⁶ Steijlen, 'In and Out of Uniform', 235.

daarmee ook direct verbonden met de specifieke militaire traditie van het KNIL.

Omdat de Molukse KNIL-militairen op verschillende plaatsen in Nederlands-Indië dienden, en hun gezinnen vaak met hen mee verplaatsten, ontstonden er cultuurverschillen met de Molukkers die als niet-militair op de Molukken woonden. Dit uitte zich onder anderen in verschillen in opvattingen over leiderschap: traditioneel leiderschap gebaseerd op familie- en dorpsbanden bleef bestaan, maar voor de Molukse KNIL-militairen werd de militaire hiërarchie steeds belangrijker. (Onder)officieren hadden namelijk niet alleen een militaire taak te vervullen, maar droegen ook verantwoordelijkheid over de organisatie van het dagelijkse leven in de *tangsi* (kazerne), waar niet alleen de militairen zelf, maar ook hun vrouwen en kinderen woonden.³⁷ Zodoende droeg het KNIL bij aan cultuurveranderingen onder de groepen militairen die in het koloniale leger dienden, wat hen onderscheidde van de niet-militaire Molukkers. Het maakte de groep Molukse militairen en hun gezinnen ook tot een meer homogene groep, in vergelijking tot de meeste andere naoorlogse migrantengroepen.³⁸

Door de genoemde premies en privileges die Molukse militairen ontvingen was het onmiskenbaar dat zij binnen het KNIL een bevoorrechte positie genoten ten opzichte van andere inheemse troepen. Na afloop van de Atjehoorlog, echter, daalde de noodzaak om (Molukse) militairen te werven. Dit, in combinatie met de vraag waarom Molukkers nog steeds allerlei privileges genoten binnen het KNIL,³⁹ leidde in 1921 tot de formele beëindiging van de bevoorrechte positie van Molukse militairen. Veel militairen hadden moeite met dit besluit, de trouwe band die zij met de Nederlanders voelden (en die in 1921 in werkelijkheid pas zo'n 40 jaar bestond) leverde op deze manier veel aan waarde in. Vroege nationalistische bewegingen, zoals de in 1920 opgerichte Sarekat Ambon, trokken mede hierom veel Molukse KNIL-militairen.⁴⁰ Het 'eeuwenlange verbond' tussen Nederland en de Molukken bleek lang niet zo sterk was als vaak werd gesuggereerd.⁴¹

Toen op 10 januari 1942 het Japanse leger Nederlands-Indië binnenviel, was Nederland al bijna twee jaar bezet door Duitsland. Het KNIL kon de bezetting niet afslaan, en capituleerde op 8 maart 1942, waarna alle KNIL-

³⁷ Rinsampessy, *Saudara Bersaudara*, 124-125.

³⁸ Gert Oostindie, *Postkoloniaal Nederland. Vijfenzestig jaar vergeten, herdenken, verdringen*. (Amsterdam 2010) 124-125.

³⁹ Van Kaam, *Ambon door de Eeuwen*, 49.

⁴⁰ Richard Chauvel, *Nationalists, Soldiers and Separatists. The Ambonese Islands from colonialism to revolt 1880-1950* (Leiden 1990) 60.

⁴¹ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 33.

militairen en grote delen van de koloniale elite krijgsgevangen werden genomen. De meeste inlandse troepen werden spoedig weer vrijgelaten, alleen Molukse en Menadonese militairen werden gedurende de hele oorlog gevangen gehouden: zij werden te trouw aan Nederland geacht, en waren vaak betrokken bij verzet tegen de Japanners.⁴²

De Japanse capitulatie op 15 augustus 1945 markeerde het einde van de Japanse bezetting van Nederlands-Indië, maar deze bezetting had het Nederlandse koloniale bewind sterk aangetast. Twee dagen na de capitulatie roepen Indonesische nationalisten de onafhankelijke Republiek Indonesia (RI) uit, een besluit waar Nederland het niet mee eens was, met een oorlog tussen Nederland en RI tot gevolg. Tijdens de *Bersiap*, een initiële golf van Indonesisch geweld tegen Nederlanders en Nederlandgezinden, waren Molukkers betrokken bij milities om Europeanen en Indo-Europeanen te beschermen.⁴³ Tevens lukte het de Nederlanders om snel na de Japanse capitulatie de Molukken opnieuw te bezetten, waar velen zich meldden voor actieve dienst in het KNIL.⁴⁴ Hoewel niet alle Molukkers zich opnieuw achter Nederland schaarden, bleek een groot deel nog steeds loyaal aan Nederland. De vrees van veel Molukkers dat zij door de RI afgestraft zouden worden voor hun loyaliteit aan de Nederlanders speelde hierin een rol.

Een strijd van vijf jaar, waar vanaf 1946 ook troepen van Nederlandse bodem in meevochten, kwam in 1949 onder internationale druk tot een einde. Op 27 december 1949 werd de soevereiniteit overgedragen aan de Verenigde Staten van Indonesië, waar de Molukken onderdeel van zouden worden. Een ander vereiste was dat het KNIL voor 26 juli 1950 ontbonden moest zijn, en dat militairen voor de keuze stonden over te gaan in het Indonesische leger of te demobiliseren. Molukse KNIL-militairen waren in de daaropvolgende maanden tot drie maal toe betrokken bij pogingen om te voorkomen dat zij deze keuze daadwerkelijk moesten maken.

Na de soevereiniteitsoverdracht deed KNIL-kapitein Westerling in januari 1950 met zijn zelfbenoemde *Angkatan Perang Ratu Adil* (APRA, Leger van de Rechtvaardige Vorst) door middel van een coup een poging om Bandung en Jakarta te bezetten en de federale regering af te zetten. Tot de APRA behoorde een aanzienlijk aantal Molukkers; zij waren eerder onderdeel geweest van Westerlings beruchte Korps Speciale Troepen (Westerling koos hen om hun status als *martial race*⁴⁵), en waren voorstanders van het afzetten van de regering.⁴⁶

⁴² Steijlen, 'In and Out of Uniform', 237.

⁴³ Idem, 238.

⁴⁴ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 37.

⁴⁵ J.A. de Moor, *Westerlings oorlog; Indonesië 1945-1950. De geschiedenis van de commando's en parachutisten in Nederlands-Indië 1945-1950* (Amsterdam 1999) 61, 84.

⁴⁶ Idem, 395-486.

Een tweede poging om opname in een federaal Indonesië te voorkomen gebeurde in april 1950 in Makassar, waar een aantal KNIL-eenheden, waaronder veel Molukkers, onder leiding van kapitein Andi Azis een coup poging ondernamen, zonder succes.⁴⁷

De derde, en voor dit onderzoek de belangrijkste poging om onafhankelijkheid te behouden, vond plaats toen op 25 april 1950 een onafhankelijke Zuid-Molukse Republiek (RMS, Republik Maluku Selatan) werd uitgeroepen op Ambon.⁴⁸ Smeets en Steijlen kaarten in *In Nederland gebleven* aan dat er veel discussie bestaat rond de vraag hoe de proclamatie precies tot stand kwam.⁴⁹ Veel betrokkenen, waaronder de Indonesische staat, meenden dat KNIL-militairen de Molukse politieke top onder druk hadden gezet om de onafhankelijke republiek uit te roepen; Smeets en Steijlen zijn het er mee eens dat KNIL-militairen druk uitoefenden op het proclameren van de RMS (de mate waarin valt niet met zekerheid te bepalen), maar opperen daarnaast zelf het succes van burgerpolitici, die bij uitzondering (Molukkers waren doorgaans slechts beperkt politiek geëngageerd⁵⁰) slaagden om een groot deel van de Molukse bevolking achter één politiek doel te scharen. Onder de Molukse militairen wilde een overgrote meerderheid bij voorkeur afvloeien in RMS-gebied of op Nieuw-Guinea (in sommige rayons tot wel 90% van de militairen), al is het goed mogelijk dat deze statistiek incorrect is omdat RMS-sympathisanten druk uitoefenden op meer neutrale militairen om de RMS als afvloeiingsgebied te noemen.⁵¹

De uitroeping van de RMS maakte de soevereiniteitsoverdracht tot een nog complexer proces dan het al was. De legerleiding van het KNIL voelde er het meeste voor om de KNIL-militairen in het gebied van herkomst te laten repatriëren.⁵² Omdat de meeste Molukse KNIL-militairen van Ambon kwamen, waar juist de RMS was uitgeroepen, was de Indonesische regering het hier niet mee eens. Het voorstel van Indonesische zijde was om de overgebleven KNIL-militairen als burgers te beschouwen, waarmee zij onder bescherming van de Indonesische staat zouden komen te staan. Hier was de Nederlandse legerleiding het dan weer niet mee eens; zij vreesde voor de

⁴⁷ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 39.

⁴⁸ Steijlen, 'In and Out of Uniform', 238.

⁴⁹ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 42-45.

⁵⁰ Pieter Drooglever, 'De vrijheid vanuit Ambons perspectief' in: G.J. Knaap, W. Manuhutu en H. Smeets (red.), *Sedjarah Maluku. Molukse geschiedenis in Nederlandse bronnen* (Amsterdam 1992) 96-98

⁵¹ Fridus Steijlen, *Het RMS-ideaal als loyaliteitsfactor onder Molukkers in Nederland. De ontwikkeling van de RMS-beweging in de jaren vijftig* (Amsterdam 1992) 4-5.

⁵² Meijer, *Den Haag-Djakarta*. 223.

veiligheid van de ex-KNIL'ers wanneer zij overgeleverd zouden zijn aan de troepen waar zij jaren tegen hadden gestreden.⁵³

Het was duidelijk dat de ontbinding van het KNIL problematisch was, en ten tijde van de officiële ontbinding op 26 juli 1950 was het nog steeds onduidelijk wat de bestemming van de Molukse militairen zou worden. Uiteindelijk werden zij voor een keuze gesteld: demobilisatie in Indonesië (maar buiten RMS-gebied), of tijdelijke opvang in Nederland. De twee betrokken landen maakten hierbij een aantal afspraken: Molukkers zouden Indonesische staatsburgers blijven en uiteindelijk terug kunnen keren naar de archipel, en aangekomen in Nederland mochten de verscheepte militairen niet operationeel ingezet worden.⁵⁴

Nog voor de demobilisatie verslechterde de relatie van Nederland en Indonesië verder. Nadat een blokkade van Ambon via zee onsuccesvol bleek, besloot de Indonesische regering in september 1950 over te gaan tot bombardementen om de RMS uit te schakelen en de Molukken te heroveren. In Nederland was men woedend (tot het punt waar sommigen voor militaire interventie pleitten), en in delen van Indonesië brak gewapend conflict uit tussen Indonesische militairen en (vaak Molukse) KNIL-militairen.⁵⁵ Met de val van Ambon op 6 november leek er een oplossing te zijn: de Molukse militairen mochten nu wél op Ambon repatriëren. De Nederlandse regering was voorstander van dit plan, maar veel Molukkers vreesden voor hun veiligheid, en stapten naar de rechter.

In februari 1951 werd in de rechtszaal in Den Haag besloten dat verplichte demobilisatie in Indonesië geen optie was. Hierdoor bleef enkel de tweede optie mogelijk, namelijk tijdelijke opvang in Nederland.⁵⁶ Het gevolg: tussen februari 1951 en juni 1951 vertrokken er 3.578 Molukse ex-KNIL-militairen en 574 niet-militairen en hun gezinnen naar Nederland, in totaal ongeveer 12.500 man.⁵⁷

Conclusie

De gedeelde geschiedenis van Nederland en de Molukken begon in 1599, toen de Compagnie van Verre de Baai van Ambon bereikte. Hoewel er voorbeelden zijn van samenwerking tussen Nederlanders en Molukkers, bijvoorbeeld in de strijd tegen de Portugezen, kenmerkte de verstandhouding zich vooral als een relatie tussen overheerser en onderdaan. Voor lange tijd

⁵³ Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 198.

⁵⁴ Idem, 245.

⁵⁵ Idem, 236-238.

⁵⁶ Idem, 239.

⁵⁷ Gijs Beets e.a., *De demografische geschiedenis van de Indische Nederlanders* (Den Haag 2002) 59.

beheerste de Vereenigde Oostindische Compagnie het monopolie op nootmuskaat en kruidnagel, specerijen inheems aan de Molukse archipel.

De oprichting van het KNIL in 1814 bracht veranderingen met zich mee voor de omgang tussen Nederland en de Molukken. Gebeurtenissen als de Pattimura-opstand zorgden ervoor dat onder Nederlanders de reputatie van Molukkers als *martial race* groeide; een inheems ras dat in de wieg gelegd is voor de strijd. Onder de Molukkers was echter nauwelijks sprake van een militaire traditie en was toetreding in het koloniale leger geen populaire beroepskeuze, wat zich uitte in onderrepresentatie van Molukkers in het KNIL.

Het KNIL had de Molukkers niet alleen op het oog vanwege hun vermeende strijd lust, maar ook omdat zij met het gedeelde protestantse geloof de overmacht aan islamitische soldaten in het leger konden uitbalanceren. Om deze reden werd er tussen 1832 en 1921 een campagne gevoerd om het aantrekkelijker voor Molukkers te maken om zich bij het KNIL aan te sluiten. Dit begon in 1832 met een hogere inschrijfbonus (ten opzichte van andere inheemse militairen), en in de loop van de negentiende eeuw kwamen daar nog meer premies, een hoger salaris, en andere privileges bij. Het aantal Molukkers in het KNIL nam toe, en zowel van Nederlandse als Molukse zijde werd ingezet op het beeld van een strijdwaardig Molukse volk dat al eeuwen trouw was aan de Nederlandse kroon. In de KNIL-kazernes, waar de gezinnen van de inlandse militairen doorgaans ook verbleven, ontstond tevens een cultuur die duidelijke verschillen vertoonde met de 'standaard' Molukse cultuur.

Zo gebeurde het dat er een Molukse militaire traditie ontstond, gedreven door het KNIL. In werkelijkheid bestond deze 'traditie' pas een aantal decennia. De nadruk op een speciale band met Nederland had er echter wel voor gezorgd dat Molukkers een onmiskenbare bevoorrechte positie binnen het KNIL genoten. Een beëindiging van deze privileges in 1921 viel onder velen niet goed: was er immers geen speciale band met Nederland?

Tijdens en vlak na de Japanse bezetting van Nederlands-Indië schaarden Molukse militairen zich toch achter Nederland, en vormden de Molukken een springplank voor de Nederlandse herbezetting van Nederlands-Indië. De dekolonisatieoorlog bleek in 1949 echter een verloren zaak voor Nederland, wat betekende dat de Molukken onderdeel zouden worden van de Verenigde Staten van Indonesië, en dat het KNIL ontbonden moest worden. Voor de Molukse militairen betekende dit demobiliseren of overgaan in het Indonesische leger; uit angst voor repercussies van Indonesische zijde deden zij tot driemaal toe poging onafhankelijk te blijven. De laatste poging was het uitroepen van een onafhankelijke Molukse staat, de Republiek Maluku Selatan, wat de soevereiniteitsoverdracht verder

bemoeilijkte. In deze complexe situatie werd uiteindelijk besloten dat er maar één oplossing mogelijk was: tijdelijke opvang in Nederland, voor een periode van drie tot zes maanden, totdat de politieke problematiek tussen Nederland en Indonesië uitgewerkt was.

2. Het KNIL-verleden en Nederlands overheidsbeleid

Zo geschiedde dat, tussen maart en juni van 1951, 12.000 Molukse ex-KNIL-militairen en hun gezinnen aan boord van één van twaalf transporten Nederland bereikten. Zowel de Nederlandse overheid als de Molukkers zelf gingen uit van een tijdelijk verblijf van maximaal zes maanden, waarna zij terug zouden kunnen keren naar Indonesië.⁵⁸ Zelfs nu, bijna zeventig jaar later, is het nooit van deze collectieve terugkeer gekomen.

In dit tweede hoofdstuk staat de vraag centraal hoe het KNIL-verleden van de Molukkers die in 1951 arriveerden het Nederlandse overheidsbeleid ten aanzien van deze groep door de jaren heen heeft beïnvloed. Zoals zal blijken kenden sommige van deze besluiten (indirect) grote gevolgen voor de ontwikkeling van de Molukse gemeenschap in Nederland.

Een tijdelijk verblijf

Zoals in het vorige hoofdstuk al enigszins doorschemerde, voelde de Nederlandse overheid er weinig voor om duizenden Molukkers op te vangen. Arnold Theodoor Lamping, op dat moment Hoge Commissaris (de hoogste Nederlandse vertegenwoordiger in Indonesië sinds de soevereiniteitsoverdracht), kreeg in 1950 nog de opdracht van de Nederlandse ministerraad er alles aan te doen om er voor te zorgen dat er geen Molukkers naar Nederland zouden komen.⁵⁹ Rinus Penninx en Marlou Schrover concluderen in *Bastion of bindmiddel?* dat, gedurende de hele naoorlogse periode, het beleidsuitgangspunt was dat Nederland géén migratieland was,⁶⁰ en voor de Molukkers gold zeker geen uitzondering. Ondanks aandringen van Indonesische autoriteiten en Nederlandse diplomaten en militairen in Jakarta voelden de Nederlandse autoriteiten meer voor demobilisatie op Nieuw-Guinea, of in Suriname of het Caraïbisch gebied.⁶¹ Zoals gezegd volgde er een rechtszaak, en daarna een hoger beroep, waarna de Nederlandse overheid zich gedwongen zag de groep van 12.500 Molukkers in Nederland op te vangen. Minister van Oorlog s'Jacob zag dit als “de slechtst denkbare oplossing”.⁶² Onder meer huisvesting en de gezondheidstoestand van de

⁵⁸ Fridus Steijlen, ‘Molukkers in Nederland, een sociale geschiedenis van uitersten’, *Groniek* 208/209 (2016) 219-235, aldaar 222.

⁵⁹ Nationaal Archief, Den Haag, toegangsnummer 2.14.03, inv. nr. 786: Notulen ministerraad, 20 november 1950.

⁶⁰ Rinus Penninx en Marlou Schrover, *Bastion of bindmiddel? Organisaties van immigranten in historisch perspectief* (Amsterdam 2001) 42.

⁶¹ Henk Smeets, ‘De plaats van keuze’, in: Manuhutu en Smeets, *Tijdelijk verblijf* (Utrecht 1991) 13.

⁶² *Limburgs Dagblad*, 8 maart 1951, 1.

arriverende Molukkers werden benoemd als factoren die het overbrengen naar Nederland onwenselijk maakten.

De overtocht naar Nederland verliep relatief soepel: binnen een aantal maanden was het gelukt om de 12.500 Molukse militairen en hun gezinnen, alsmede de ca. 4.000 Nederlandse militairen die nog in Indonesië verbleven, naar Nederland te verschepen. De ware controverse ontstond toen de Molukkers bij aankomst geconfronteerd werden met een controversieel besluit van de Nederlandse overheid: allen werden zij ontslagen uit militaire dienst. Binnen de ministerraad werd hier begin 1951 veel over gediscussieerd tussen voor- en tegenstanders van het ontslag. Ministers s'Jacob en Van Maarseveen (respectievelijk minister van Oorlog en minister van Uniezaken en Overzeese Rijksdelen (MINUOR)), wiens ministeries de meeste betrekking hadden op de ontbinding van het KNIL, waren voor het voorlopige behoud van de militaire status.⁶³ Zij waren van mening dat de orde in de Molukse kampen beter handhaafbaar zou zijn als de krijgstucht nog zou gelden voor de bewoners. Luitenant-generaal Buurman van Vreeden, de laatste KNIL-commandant, sloot zich aan bij s'Jacob en Van Maarseveen.⁶⁴ Minister-president Drees was het hiermee oneens, en wilde de Molukkers niet anders behandelen dan andere repatrianten uit Indië. Op 19 februari 1951, voor de aankomst van de Molukkers, werd om deze reden een commissie opgericht, belast met het besluit of de arriverende Molukkers gedemilitariseerd zouden worden.⁶⁵

Deze commissie, onder leiding van J.M. Kiveron van MINUOR, leverde een week later de *Nota voor de Ministerraad betreffende maatregelen met betrekking tot Ambonnesen ex-KNIL-militairen*, waarin werd geconcludeerd dat ontslag uit militaire dienst de gewenste optie was. De officiële ontslagredenen waren dat Molukkers niet operationeel ingezet mochten worden,⁶⁶ en dat dienstbehoud de Molukkers een sterkere rechtspositie zou geven.⁶⁷ De voornaamste reden voor het ontslag, echter, had weinig betrekking op militaire zaken. Het behoud van de militaire status zou namelijk een langer verblijf in Nederland betekenen, wat niet strookte met het uitgangspunt van de Nederlandse regering om de Molukkers zo kort

⁶³ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 79.

⁶⁴ Nationaal Archief, Den Haag, toegangsnummer 2.10.54, inv. nr. G 41930, dossier 31.

⁶⁵ Nationaal Archief, Den Haag, toegangsnummer 2.14.03, inv. nr. 786: Notulen ministerraad, 19 februari 1951.

⁶⁶ J.M. Kiveron, *Nota voor de Ministerraad betreffende maatregelen met betrekking tot Ambonnesen ex-KNIL-militairen*, 1, besproken in Ministerraad 26 februari 1951. Nationaal Archief, Den Haag, toegangsnummer 2.14.03, inv. nr. 786: Notulen ministerraad, 26 februari 1951.

⁶⁷ Kiveron, *Nota Ambonnesen ex-KNIL-militairen*, 2-3.

mogelijk in Nederland te houden.⁶⁸ Zij werden immers zodanig anders geacht dan Nederlanders, op het gebied van bijvoorbeeld levensgewoonten, gezondheid en klimaatomstandigheden, dat assimilatie als onmogelijk en zelfs ongewenst gezien werd.

Een veelbesproken discussie, vooral binnen de Molukse gemeenschap zelf, is of de Molukse militairen en hun gezinnen nu vrijwillig of op dienstbevel naar Nederland kwamen. Door de eerder besproken rechtszaak, waarin werd besloten dat de Molukkers niet gedwongen konden worden over te gaan in het Indonesische leger of te demobiliseren binnen Indonesië, bleef er effectief maar één optie over: tijdelijke opvang in Nederland. De tweespalt ontstond rond de vraag hoeveel keuze Molukkers hierin hadden. De Molukse militairen meenden dat zij geen andere optie hadden dan naar Nederland te vertrekken; de Nederlandse regering meende dat zij eerdere opties hadden afgewezen, en dat het dus weldegelijk om een keuze, en geen bevel ging.⁶⁹ Archiefonderzoek door Smeets en Steijlen wijst uit dat er geen algemeen dienstbevel werd verkondigd, maar dat bepaalde groepen militairen weldegelijk opdracht van hun commandant kregen naar Nederland te verschepen; het niet opvolgen van deze opdrachten betekende ontslag uit militaire dienst.⁷⁰ Sommige Molukkers kregen dus weldegelijk een dienstbevel om naar Nederland te komen; anderen hadden in principe een keuze, maar zullen dit niet zo hebben ervaren. Dat men dacht op dienstbevel naar Nederland te komen, om vervolgens bij aankomst uit militaire dienst ontslagen te worden, maakte het ontslag voor velen nog moeilijker behapbaar. Hoe de Molukkers hier op reageerden komt in het volgende hoofdstuk aan bod.

Er zaten behoorlijk wat haken en ogen aan de ‘tijdelijke’ opvang in Nederland. In de jaren '50 gold er in Nederland een algemene woningnood, en de komst van 12.500 Molukkers bemoeilijkte deze crisis verder.⁷¹ De Dienst Maatschappelijk Zorg (DMZ), onderdeel van het ministerie van Binnenlandse Zaken, was verantwoordelijk voor de verzorging van woonruimte voor de ca. 3.500 Molukse gezinnen, en kwam er snel achter dat er slechts voor 1.500 van deze gezinnen woonruimte was. De suggestie om Molukse gezinnen individuele huisvesting te bieden werd spoedig neergeslagen, omdat de opvang voor Molukkers tijdelijk zou zijn, en de individuele huisvesting beter

⁶⁸ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 81.

⁶⁹ Idem, 65-67.

⁷⁰ Idem, 67-68.

⁷¹ Fridus Steijlen, ‘Shifting to the core of the ethno-cultural position. Moluccan camps and wijken revisited’, in: B. Garcés-Masareñas en A. van Heelsum (eds.), *Migration and Integration Research: Filling in Penninx’s Heuristic Model* (Amsterdam 2013) 152-168, aldaar 155.

op Nederlandse repatrianten gericht kon worden.⁷² Daarnaast werd beargumenteerd dat de afwijkende levensgewoonten van de Indische repatrianten samenwoning met Nederlandse gezinnen bemoeilijkte.⁷³ Assimilatie was nadrukkelijk niet de bedoeling, binnen zes maanden zou men namelijk terugkeren naar de Molukken, waardoor collectieve huisvesting de voorkeur had.

Om op korte termijn aan voldoende woonruimte te komen werd een beroep gedaan op verschillende ministeries en overheidsdiensten om gebouwen beschikbaar te stellen voor de opvang. Binnen een aantal weken lukte het een interessant scala aan 'woonoorden', zoals de opvangplaatsen doorgaans aangeduid werden en worden, bijeen te sprokkelen. Hieronder vielen onder meer werkkampen van de Nederlandse Arbeidsdienst en Dienst Uitvoering Werken (DUW) en de voormalige concentratiekampen Westerbork en Vught (omgedoopt tot respectievelijk Schattenberg en Lunetten), maar ook bijvoorbeeld kloosters en landhuizen. H. Akihary presenteert in zijn hoofdstuk in *Tijdelijk verblijf. De opvang van Molukkers in Nederland, 1951* een zeer compleet overzicht van de 91 woonoorden die door de jaren heen door Molukkers bewoond zijn geweest, en wat hun oorspronkelijke toepassingen waren.⁷⁴

Sommige van deze woonoorden werden slechts een aantal maanden gebruikt, terwijl bijvoorbeeld woonoord Lunetten vandaag de dag nog steeds bewoond wordt. Ook het aantal bewoners varieerde sterk: landhuis Elzenpasch in Drumpt (tegenwoordig Tiel) bood huisvesting aan ongeveer 80 bewoners, terwijl Lunetten en Schattenberg ieder een capaciteit van circa 3.000 bewoners hadden.⁷⁵ Eén ding hadden de meeste woonoorden echter gemeen: ze lagen doorgaans op geïsoleerde plekken, weg van woonkernen en werkplaatsen. Dit was deels uit noodzaak, veel van de bestaande locaties die als woonoord werden gebruikt lagen nu eenmaal geïsoleerd, maar paste daarnaast ook in het Nederlandse beleid om assimilatie te voorkomen. Autoriteiten meenden dat de meeste Molukkers zelf ook naar deze woonvorm verlangden⁷⁶ – een eigen dorp, met beperkte Nederlandse invloed – maar naarmate het verblijf in Nederland langduriger werd, leverde dit isolement onvoorziene problemen op, en werd de gebrekkige integratie

⁷² Steijlen, 'Shifting to the core of the ethno-cultural position', 155.

⁷³ Peter Schumacher, 'Sociaal ongewenst: tentoonstelling over opvang 'Oosterse Nederlanders'', *NRC Handelsblad*, 7 februari 1990.

⁷⁴ H. Akihary, 'Van Almere tot de Zwaluwenburg. Molukse woonoorden in Nederland', in: Manuhutu en Smeets, *Tijdelijk verblijf*, 40-73, aldaar 62-63.

⁷⁵ Idem, 50-53.

⁷⁶ Nationaal Archief, Den Haag, toegangsnummer 2.27.02, inv. nr. 1412, J. van Ringen, 'Korte samenvatting van de maatschappelijke ontwikkeling onder de Ambonezen in Nederland sinds hun aankomst in 1951 en van de hoofdlijnen van het beleid ten deze van het Ministerie van Maatschappelijk Werk', 10 april 1957.

problematisch. Antropoloog Elias Rinsampessy concludeert bijvoorbeeld dat de hoge mate van residentiële concentratie leidde tot een versterking van de groepsolidariteit en het groepsbewustzijn, en bovenal de ontwikkeling van eigen Molukse organisatievormen in de hand werkte.⁷⁷ Hier is in principe niets mis mee, maar later zal blijken dat de hoge organisatiegraad van Molukkers voor Nederland ook een meer problematische kant kende. De residentiële concentratie betekende dat Molukkers weinig in contact kwamen met de Nederlandse samenleving. Onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau naar andere Nederlandse migrantengroepen bevestigt de aanname dat etnisch homogene wijken etnisch homogeen contact bevorderen⁷⁸ - en weinig bevolkingsgroepen woonden zo homogeen als de Molukkers in de hen toegeschreven woonoorden. Het uitblijven van integratie was de bedoeling, maar het zorgde er tevens voor dat Molukkers (zeker de eerste generatie) sterker vasthielden aan de hen bekende culturele patronen, waaronder de *tangsi*-cultuur die zich in het KNIL ontwikkelde. Wat hier aan bijdroeg was het feit dat veel van de woongelegenheden bestond uit barakken, die gelijkenis vertoonden met de huisvesting die men uit de KNIL-tijd gewend was.⁷⁹ Woonoord Lunetten, bijvoorbeeld, werd door veel bewoners 'het kamp' of 'kampong Lunetten' genoemd.⁸⁰ Hierbij kan niet worden vergeten dat het overgrote merendeel van de ruim 12.000 Molukkers KNIL-militair waren geweest, of familie waren van de ex-militairen. De meeste Molukkers hadden weinig problemen met het feit dat zij in, bijvoorbeeld, een voormalig concentratiekamp woonden. Veel Molukkers die als kind in de woonoorden opgroeiden kijken er met nostalgie op terug. De volwassenen hadden wel iets anders aan hun hoofd, licht Wim Manuhutu in een interview voor Van Ooijens *Kampen als betwist bezit* toe: zij waren zo georiënteerd op een snelle terugkeer naar de Molukken, dat de gebrekkige huisvesting nauwelijks als probleem werd ervaren.⁸¹

Dit alles wil niet zeggen dat de Molukkers helemaal niet in aanraking kwamen met Nederlanders. Ieder woonoord kende een beheerder, een sociaal leider en een administrateur om naast huisvesting zaken als voedsel- en kledingvoorziening en maatschappelijke begeleiding te organiseren. Hiernaast bestonden ook Molukse kampraden, waarin de hoogste militairen uit het ontbonden KNIL doorgaans de dienst uitmaakten, die het dagelijkse

⁷⁷ Rinsampessy, *Saudara Bersaudara*, 96-97.

⁷⁸ Merové Gijssberts en Jaco Dagevos, 'The Socio-cultural Integration of Ethnic Minorities in the Netherlands: Identifying Neighbourhood Effects on Multiple Integration Outcomes', *Housing Studies* 22:5 (2007) 805-831, aldaar 827.

⁷⁹ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 89.

⁸⁰ Iris van Ooijen, *Kampen als betwist bezit*, 176.

⁸¹ Idem, 176-177.

leven in het kamp stuurden.⁸² Omdat de opvang slechts tijdelijk zou zijn ontbrak een centraal georganiseerd beheer van de kampen, wat leidde tot een rommelige situatie waar te veel ministeries en instanties bij betrokken waren. Ordehandhaving bleek ook problematisch, want door de ambigue rechtspositie van de Molukkers was het voor Nederlandse autoriteiten vaak onduidelijk welke maatregelen zij tegen de Molukkers mochten treffen.⁸³ In een poging een eenduidiger beleid te voeren, werd in augustus 1951 een nieuwe positie in het leven geroepen: het Hoofd der Ambonezenwoonoorden in Nederland (HAWIN). Omdat reeds was gebleken dat de voormalige militairen van het KNIL weinig voelden voor het opvolgen van opdrachten van Nederlandse burgers, viel de keuze voor de positie op 'Oom Piet' Scholten. Scholten was een gepensioneerd generaal-majoor die veel populariteit genoot binnen het KNIL, en twee jaar als commandant op de Molukken had gediend. Zijn aanstelling was bedoeld als een tegemoetkoming naar de ex-militairen.⁸⁴

Ondanks zijn militaire ervaring bleek de aanstelling van HAWIN Scholten niet voldoende te zijn om de woonoorden in het gareel te krijgen: het machtsvacuüm dat na de demilitarisering was ontstaan bleek te problematisch.⁸⁵ Meerdere malen werd een voorstel gedaan tot de (gedeeltelijke) remilitarisering van de Molukkers, niet alleen als tegemoetkoming maar ook om hen weer onder de krijgstucht te stellen, maar iedere keer werd dit voorstel afgeslagen.⁸⁶ Naast bezwaren over bijvoorbeeld de rechtspositie van geremilitariseerde Molukkers zou minister van Oorlog Cornelis Staf simpelweg tegen HAWIN Scholten gezegd hebben: "In mijn leger geen Ambonezen."⁸⁷

Nadat de woonoorden in de loop van 1952 nog steeds geplaagd werden door problematiek, met weinig uitzicht op verbetering, nam de druk op Scholtens positie toe. Nadat minister Van Thiel van Maatschappelijk Werk Scholtens verzoek tot remilitarisering van de Molukse ex-militairen nogmaals afwees, besloot Scholten op 1 november 1952 zijn ontslag in te dienen.⁸⁸

De verzorging van de Molukse woonoorden werd verder gecentraliseerd, en na Scholtens ontslag werd het Commissariaat van Ambonezenzorg (CAZ) in het leven geroepen. Het CAZ viel onder het nieuwe ministerie van Maatschappelijk Werk, maar opereerde volledig zelfstandig,

⁸² Henk Smeets, *Een kwestie van organisatie*, 13-14.

⁸³ Smeets, 'De organisatie van de Ambonezenzorg', 21-23.

⁸⁴ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 95.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Smeets, 'De organisatie van de Ambonezenzorg', 31-32.

⁸⁷ Henk Smeets, 'Oom Piet Scholten: "Het ging mij om de jongens"', *Marinjo* (april 1985) 3.

⁸⁸ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 96.

en droeg verantwoordelijkheid over het volledige beleid ten aanzien van de verzorging van Molukkers. Hieronder vielen onder meer huisvesting, voeding en maatschappelijke zorg, alleen wat betreft geestelijke verzorging werden verantwoordelijkheden bij de Molukse kerken gelegd.⁸⁹ Achteraf gezien heeft deze laatste keuze de Nederlandse overheid niet in haar voordeel gewerkt: de Molukse kerkelijke organisaties waren van groot belang voor het cultiveren van het RMS-ideaal, en de radicalisering die in de jaren '60 en '70 plaatsvond.⁹⁰

De rol van het CAZ was zo alomvattend dat deze tot in de diepste poriën van het kampleven doordrong. Het Commissariaat bemoeide zich onder meer met familiebezoeken, de schoolgang van Molukse kinderen, en de regelgeving in de woonorden. Indirect werkte het CAZ hiermee ook het belang van Molukse organisaties in de hand: individueel was men een speelbal van het CAZ, maar door zich te verenigen had men een betere kans haar eigen belangen te behartigen.⁹¹ Daar kwam bij dat de Nederlandse autoriteiten doorgaans weigerden contact met individuele Molukkers te onderhouden, waardoor vereniging door middel van bijvoorbeeld kampraden voor Molukkers nog belangrijker werd.⁹²

Er bestaat veel discussie over de vraag of Molukkers na aankomst in Nederland nu wel of niet de arbeidsmarkt op mochten. Smeets en Steijlen komen tot de conclusie dat de Nederlandse ministerraad op dit punt vrij neutraal was (en arbeidsdeelname dus niet aan- of ontmoedigde), maar dat het Rijksarbidsbureau (RAB), de instantie verantwoordelijk voor arbeidsbemiddeling, Molukse arbeidsparticipatie tegenwerkte.⁹³ Ph.H.M Werner, inspecteur-generaal van het RAB, gaf de 'tijdelijkheidsgedachte' als voornaamste onderbouwing voor dit besluit: het was immers de bedoeling dat de Molukse ex-militairen spoedig naar een door hen gewenst gebied konden afvloeien, en arbeidsparticipatie zou deze gedachte inperken.⁹⁴ Om deze zelfde reden had het CAZ geen eigen arbeidsdienst: ook het Commissariaat ging uit van een snelle terugkeer naar Indonesië.⁹⁵

Ondanks tegenwerking door het RAB vonden veel Molukkers de weg naar de arbeidsmarkt, in bijvoorbeeld de seizoensarbeid of textielindustrie. Antropoloog Roders bemerkt dat in 1953 "het overgrote deel van de mannen,

⁸⁹ Akihary, 'Van Almere tot de Zwaluwenburg', 64-65.

⁹⁰ Rinsampessy, *Saudara Bersaudara*, 125-126.

⁹¹ Steijlen, *Het RMS-ideaal als loyaliteitsfactor*, 8.

⁹² Steijlen, 'Shifting to the core of the ethno-cultural position', 157.

⁹³ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 131-139.

⁹⁴ Idem, 134.

⁹⁵ Nationaal Archief, Den Haag, toegangsnummer 2.10.54, inv. nr. G 41930, dossier 8: Verslag Commissie inzake de Ambonezen, 13 februari 1951.

althans in de zomer en de herfst, werkzaam is in een of andere tak van bedrijf.”⁹⁶ Om deze reden begon de Nederlandse regering zich te beroepen op een reeds bestaande regeling die voorschreef dat eenieder die door de staat gehuisvest en onderhouden werd, zestig procent van zijn of haar eventuele inkomsten aan de staat moest afstaan. Veel Molukkers meenden dat zij dit geld zelf verdiend hadden, en dat de verzorging die zij van de overheid ontvingen een nog af te lossen schuld was voor de eeuwenlange trouw van het Molukse volk aan Nederland.⁹⁷ De ‘60 procent-regeling’ bleek geen groot succes: veel arbeid werd niet geregistreerd, of Molukkers weigerden hun inkomsten af te staan (het accepteren van de bijpassende sancties was vaak voordeliger dan het verschuldigde loon afstaan), wat er toe leidde dat de regeling slechts enkele tonnen per kwartaal opbracht.⁹⁸

In 1955 en 1956 begon het steeds duidelijker te worden dat de terugreis naar de Molukken voorlopig onmogelijk zou zijn. Daarom begon het CAZ met de ontwikkeling van de Zelfzorgregeling, gericht op een langduriger verblijf in Nederland: werkloze Molukkers moesten zich inschrijven bij het arbeidsbureau, en de centrale keukens verdwenen ten faveure van eigen keukens in de individuele barakken.⁹⁹ Het behoeft weinig toelichting dat de Zelfzorgregeling bij velen in het verkeerde keelgat schoot: nog steeds waren veel Molukkers van mening dat de Nederlandse overheid sinds het ontslag uit het KNIL verantwoordelijkheid droeg voor hun verzorging, en deze regeling was daarnaast ook een bevestiging dat de terugkeer naar de Molukken nóg langer op zich zou laten wachten. Er ontstond enig verzet – er werd een staking afgekondigd en op sommige plaatsen werden de nieuwe keukens vernield¹⁰⁰ - maar dit was van korte duur. Steijlen bemerkt dat het verzet tegen de Zelfzorgregeling dan ook vooral symbolisch was: veel Molukkers waren al aan het werk, en zorgden al voor hun eigen eten.¹⁰¹

De volgende belangrijke ontwikkeling in het beleid ten aanzien van Molukkers ontstaat na het verschijnen van het rapport *Ambonezen in Nederland* door de Commissie Verwey-Jonker, waartoe opdracht was gegeven door de Eerste Kamer. Het doel van de commissie was te onderzoeken wat de maatschappelijke gevolgen zouden zijn als Molukkers in Nederland zouden blijven. De commissie sloot zich aan bij plannen die eerder door het CAZ waren geopperd: er werd besloten tot het bouwen van Molukse woonwijken,

⁹⁶ H. Roders, *Ambonezen in Nederland* (Amsterdam 1954) 85.

⁹⁷ Idem, 69.

⁹⁸ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 141.

⁹⁹ Idem.

¹⁰⁰ H. Sakkers, *Ambonezenkamp Westkapelle 1956-1957. Reactie van Nederlands gezag op Moluks idealisme* (Koudekerke 2004) 26-28.

¹⁰¹ F. Steijlen, *Moluks nationalisme in Nederland 1951-1994. Van ideaal tot symbool* (Amsterdam 1996) 94.

waardoor de woonoorden gesloten konden worden en de Molukkers een kleinere afstand tot de Nederlandse samenleving zouden hebben.¹⁰² De Commissie Verwey-Jonkers deed ook onderzoek naar participatie in onder meer onderwijs, CAZ-cursussen en arbeid, waarbij bevindingen over de laatste twee zaken weergeven dat het KNIL-verleden in 1958 en 1959 onderdelen van de bevolking nog steeds speelde. Sommigen weigerden uit principe nog steeds te werken (hoewel dit om een krimpende groep ging), en cursusparticipatie (voor Molukse mannen, voor vrouwen gold dit niet) lag laag omdat velen zichzelf nog steeds als militair zagen, of rekenden op een snelle terugreis naar de Molukken.¹⁰³ Dat de Nederlandse overheid in deze periode ook nog steeds rekende op een snelle terugkeer blijkt uit het feit dat het CAZ geen taalcursussen aanbood: een goede beheersing van de Nederlandse taal werd nog steeds niet nodig geacht.¹⁰⁴

De transitie van woonoorden naar Molukse wijken begon in 1960, toen de eerste van de in totaal circa 60 wijken werden opgeleverd. Deze transitie werd niet alleen bemoeilijkt door gemeentelijke bureaucratie die de aanleg van sommige wijken vertraagde, maar ook door de opstelling van Molukkers wat betreft de verhuizing. Velen zagen de nieuwe huizen als een verbetering, maar opnieuw verzetten sommigen zich, want net als de Zelfzorgregeling ondermijnde dit besluit het beeld dat men snel naar de Molukken terug zou keren. Sommigen opperden de militaire status als reden om in de woonoorden te willen blijven wonen, anderen weigerden te verhuizen omdat zij 'hun' woonoord als een nieuw thuis zagen.¹⁰⁵ Dat de Molukse wijken doorgaans beter aangesloten waren op de Nederlandse samenleving droeg niet altijd bij aan de integratie van de groep, maar leidde soms juist ook tot meer wrijving. Een onderzoek van de Gemengde Commissie van Bijstand uit 1964 concludeerde dat Molukse jongeren de ontmoeting tussen de Molukse en Nederlandse culturen vaak als conflictsituatie beleefden, waardoor zij meer geneigd waren zich tot de eigen groep te keren.¹⁰⁶ Opnieuw gebeurde het dus dat Nederlands overheidsbeleid, onbedoeld, de collectiviteit en organisatiedwang van groepen Molukkers in de hand werkte, waardoor radicalere denkbeelden meer ruimte kregen.

Hoewel de jaren '60 en '70 van uitzonderlijk belang zijn in de geschiedenis van Molukkers in Nederland, is het op het vlak van overheidsbeleid een periode van relatief weinig verandering (tot 1978), zeker

¹⁰² Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 156-157.

¹⁰³ Idem, 160-161,

¹⁰⁴ K. von Benda-Beckmann en F. Leatemia-Tomatata, *De emancipatie van Molukse vrouwen in Nederland* (Leiden 1992) 73.

¹⁰⁵ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 185.

¹⁰⁶ Nationaal Archief, Den Haag, toegangsnummer 2.27.02, dossier 7074, 'Het vraagstuk van de Ambonese jongeren', 27 november 1964.

wat betreft de rol die het KNIL-verleden in dit beleid had. De jongeren van de tweede generatie stonden door hun acties zodanig in de schijnwerpers, dat de belangen van de eerste generatie onderbelicht bleven. De volgende paragraaf omschrijft de manier waarop de tweede generatie naar de voorgrond trad.

De ontwikkeling van het RMS-ideaal

Hoewel het doel van deze scriptie is om de rol van het KNIL-verleden in relatie tot cultuurbehoud onder Molukkers in Nederland te onderzoeken, verdient de opkomst en evolutie van het RMS-ideaal een eigen paragraaf, omdat deze in de jaren '60 en '70 een haast onvermijdelijke identiteitsmarker voor Molukkers vormde. Deze scriptie tracht tevens aan te tonen hoe het KNIL-verleden en de ontwikkeling van het RMS-ideaal verband houden met elkaar. In deze paragraaf wordt vooral een beroep gedaan op het werk van onderzoekers Smeets, Steijlen en Rinsampessy; in het volgende hoofdstuk wordt de evolutie van het RMS-ideaal en de relatie tot het KNIL-verleden verder geïllustreerd aan de hand van ander Moluks bronnenmateriaal.

Zoals in het eerste hoofdstuk werd benoemd was de proclamatie van de Republiek Maluku Selatan op 25 april 1950 een Molukse poging om onafhankelijk te blijven van de nieuwe Indonesische eenheidsstaat. Na de proclamatie van de RMS stond de Indonesische staat niet langer toe dat Molukse KNIL-militairen in RMS-gebied gedemobiliseerd werden. Het zorgvuldig gecultiveerde beeld van de dappere Molukse strijders, en de trouw die zij door de jaren aan Nederland hadden getoond, golden hier ongetwijfeld als motivatie van de Indonesische overheid om hen vooral niet naar RMS-gebied terug te laten keren. Het betekende dat ruim 12.000 Molukkers, 3.500 militairen en hun families, voor 'tijdelijke' opvang naar Nederland verscheept werden. In de jaren voor de dekolonisatie hadden de Molukse militairen teveel bruggen verbrand om probleemloos voor Indonesië te kiezen.

In hoeverre de RMS populariteit genoot op de Molukken is moeilijk te zeggen. In 1950 stond naar schatting 50 tot 70 procent van de bevolking van het eiland Ambon achter de proclamatie,¹⁰⁷ maar daarbuiten is data vrijwel niet beschikbaar. Het is plausibel dat de steun voor de RMS op andere Molukse eilanden lager lag dan op Ambon; eerder werd aangehaald hoe burgerpolitici mogelijk een rol speelden in het verwerven van steun voor de proclamatie,¹⁰⁸ en de relatief hoge bevolkingsdichtheid kan hieraan bijgedragen hebben. Opmerkelijk is dat de Nederlandse regering inherent

¹⁰⁷ Van Kaam, *Ambon door de eeuwen* (Baarn 1977) 131.

¹⁰⁸ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 42-45

niets tegen het zelfbeschikkingsrecht had waarde RMS zich op beriep, het probleem was dat de volksraadpleging enkel op Ambon had plaatsgevonden, en niet op de andere Molukse eilanden.¹⁰⁹In ieder geval hoefde de RMS niet op unanieme steun van de volledige Molukse bevolking te rekenen.

Onder de Molukse KNIL-militairen, echter, was het RMS-ideaal vanaf het begin populair. Op dit punt ligt dan ook een belangrijke verbinding tussen het KNIL-verleden en het uitroepen van de RMS. Vrees voor machtsverlies en retributies van Indonesische zijde vormden een belangrijke motivatie om een onafhankelijke Molukse staat te steunen.¹¹⁰ Daarbij is het zeer waarschijnlijk dat Molukse KNIL-militairen druk uitoefenden op de politieke top om de proclamatie te verkondigen; de mate waarin ligt aan de bron die men gelooft, maar dat er in ieder geval enige druk is uitgeoefend is haast onmiskenbaar.¹¹¹ Wat dit ook betekende, is dat een overgrote meerderheid van de Molukse militairen die naar Nederland verscheepten een onafhankelijke RMS steunden. Voor Molukkers die niet in het KNIL hadden gevochten (en hun gezinnen) waren de potentiële gevolgen van opname in een Indonesische eenheidsstaat aanzienlijk kleiner, waardoor zij minder aanleiding zagen om de Molukken te ontvluchten. Dat er buiten KNIL-militairen en hun gezinnen om maar weinig Molukkers waren die naar Nederland vertrokken, is mogelijk een signaal dat de fanatiekste supporters van de RMS zich onder de KNIL-militairen bevonden, en dat het ideaal onder de rest van de Molukse bevolking maar beperkt leefde. Dat het RMS-ideaal vanaf het begin veel steun genoot onder de Molukse gemeenschap in Nederland, is dus weinig verwonderlijk.

Een andere manier waarop het KNIL en de RMS verbonden zijn kan worden gevonden in het feit dat Molukkers mochten kiezen waar zij demobiliseerden.¹¹² Omdat deze locatie voor velen Ambon of een ander eiland binnen RMS-gebied was, en demobilisatie in deze gebieden niet mogelijk was, namen velen aan dat zij, na hun overplaatsing naar Nederland, nog steeds gerechtigd waren om te demobiliseren op een locatie naar keuze. Hierdoor had de Molukse gemeenschap een extra motief om het RMS-ideaal na te streven: wilden zij ooit nog terugkeren naar de Molukken, dan moest eerst een vrije RMS gerealiseerd worden, omdat Indonesië de terugkeer voor de ex-KNIL-militairen onmogelijk maakte. Volgens Steijlen ligt hier een belangrijk verband tussen het beroepen op demobilisatierechten en het

¹⁰⁹ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 46.

¹¹⁰ Fridus Steijlen, *Shifting Identities: Moluccan Second Generation in the Eighties* (Leiden 2008) 7.

¹¹¹ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 42-45.

¹¹² Steijlen, *Het RMS-ideaal als loyaliteitsfactor*, 7.

steunen van de RMS;¹¹³ het inzetten voor herstel van militaire rechten en het RMS-ideaal hoefden elkaar dus zeker niet uit te sluiten.

Al voor de overtocht naar Nederland was enige organisatievorming onder de groep Molukkers waarneembaar: op 25 maart 1951 richtte men de Commissie Rechtspositie Ambonese Militairen en Schepelingen (CRAMS) op. Bij aankomst in Nederland nam het aantal organisaties (en afsplitsingen van deze organisaties) gestaag toe, maar tot zeker 1956 hadden de meeste Molukse belangenorganisaties, net als het CRAMS, het herstel van de militaire rechtspositie als voornaamste doel.¹¹⁴ Het was echter niet hun enige doel: de meeste organisaties raakten al snel gepolitiseerd, waardoor reeds begin jaren '50 een merendeel van de Molukkers in Nederland was aangesloten bij een belangenorganisatie die het RMS-ideaal steunde.¹¹⁵

Over tijd verschoof de prioriteit van veel van deze organisaties echter van het herstel van de militaire rechtspositie naar de steun van het RMS-ideaal. Wat lag hier aan ten grondslag?

Eerder in dit hoofdstuk werd benoemd hoe de Nederlandse overheid, onbedoeld, bijdroeg aan de hoge organisatiegraad van de Molukse gemeenschap. Dit werd onder andere veroorzaakt door de hoge residentiële concentratie in woonoorden en later Molukse wijken, en de zwakke positie van individuele Molukkers ten aanzien van het CAZ.¹¹⁶ De meeste van deze organisaties, evenals de meeste Molukkers die in Nederland verbleven, steunden het RMS-ideaal. De hoge concentratiegraad ging samen met een aspect van de Molukse *tangsi*-cultuur dat tijdens de KNIL-tijd werd gecultiveerd: naast traditionele vormen van relaties en machtsverhoudingen werd er door de Molukse ex-KNIL-militairen bijzonder veel waarde gehecht aan de militaire gezagsstructuur. Men was er aan gewend een centrale leider onvoorwaardelijk te steunen, en dit uitte zich ook in de wijze waarop veel Molukse organisaties zich organiseerden. Vaak waren zij geconcentreerd rond bepaalde individuen, sterke leiders met een duidelijke boodschap voor de achterban. Vaak konden deze leiders zich ook beroepen op religieuze of traditionele leiderschapsrollen. Hét voorbeeld hiervan is dominee Samuel Metiarij: in het KNIL was hij tweede luitenant en legerpredikant, en na aankomst in Nederland werd hij predikant in woonoord Schattenberg. Kerkelijke officianten hadden nog jaren na aankomst in Nederland een divers takenpakket,¹¹⁷ en Metiarij's positie als officiant in één van de twee grootste

¹¹³ Steijlen, *Het RMS-ideaal als loyaliteitsfactor*, 9.

¹¹⁴ Rinsampessy, *Saudara Bersaudara*, 126.

¹¹⁵ Steijlen, *Het RMS-ideaal als loyaliteitsfactor*, 8.

¹¹⁶ Rinsampessy, *Saudara Bersaudara*, 96-97.

Steijlen, *Het RMS-ideaal als loyaliteitsfactor*, 8.

¹¹⁷ Rinsampessy, *Saudara Bersaudara*, 138.

woonoorden van Nederland (Schattenberg) maakte hem als zodanig tot een bekend en gerespecteerd gezicht binnen de gemeenschap. Metiarj behoorde tot de Geredja Indjili Maluku (GIM, Moluks Evangelische Kerk), waar begin jaren '50 ruim 85% van de Molukkers in Nederland toe behoorden, welke zich officieel achter de RMS-strijd had geschaard. Kerkelijke leiders als Metiarj genoten binnen de Molukse gemeenschap een gigantisch bereik en aanzien, en gebruikten dit om het RMS-ideaal te verspreiden, ook in de kerkdiensten die door de meeste Molukkers trouw bezocht werden.¹¹⁸ Het GIM-beleid was gericht op een terugkeer naar de Molukken, en de overtuiging dat God hierin te hulp zou schieten.¹¹⁹ Metiarj's bekendheid droeg bij aan zijn aanstelling als leider van de Badan Persatuan (BP, Molukse Eenheidspartij), welke zich na de oprichting in 1966 snel opwerkte tot één van de belangrijkste Molukse belangenorganisaties.

Door een samenloop van omstandigheden ontstond er een situatie waarin de Molukse gemeenschap in Nederland sterk vertegenwoordigd was in organisaties, welke vaak een centrale leiderspositie kenden. Via deze organisaties, waarvan een groot deel het RMS-ideaal steunde, ontstond binnen de woonoorden en Molukse wijken een sterk sociaal controlesysteem, waarbinnen oppositie ongewenst was. Dit controlesysteem leidde ertoe dat het RMS-ideaal naast een politieke dimensie ook een sociale en maatschappelijke dimensie kreeg. Over tijd werd het steunen van de RMS meer en meer tot een onderdeel van de Molukse identiteit gemaakt.

Een vroeg voorbeeld van hoe de Molukse identiteit en het RMS-ideaal al snel gingen mengen, is waarneembaar in de zomer van 1952. De Nederlandse overheid realiseerde zich dat een terugkeer naar de Molukken voorlopig niet in de kaarten stond, en zocht naar tijdelijk, maar passend werk voor de ex-militairen. Het geopperde plan was een burgerwacht, en wie zich aanmeldde kon worden ingezet als bewakingspersoneel bij militaire locaties, met herstel van de militaire status.¹²⁰ Zoals verwacht waren zowel individuele Molukkers als nationalistische (lees: RMS-) organisaties aanvankelijk zeer te spreken over deze terugkeer naar de militaire orde. De blijken van waardering zakten echter weg nadat Molukse organisaties een aantal voorwaarden gingen verbinden aan deelname in de beoogde burgerwacht: zij waren onder andere uit op financiële steun van Nederland aan de Molukken, en het behoud van demobilisatierechten. Ook wilden zij 'Zuid-Moluks' in de officiële titel van de burgerwacht zien¹²¹: in de tijd dat 'Ambonezen' de

¹¹⁸ Rinsampessy, *Saudara Bersaudara*, 126-127, 137-138.

¹¹⁹ Idem, 173.

¹²⁰ Fridus Steijlen (red.), *Begintijd*, 12.

¹²¹ Steijlen, 'In and Out of Uniform', 242

gangbare term voor de groep was, gold ‘Zuid-Molukkers’ als manier om nadrukkelijk aan te duiden dat men de Zuid-Molukse Republiek steunde.¹²² De Nederlandse overheid antwoordde dat steun aan Molukse nationalistische doeleinden geen optie was. Toen toetreding tot de burgerwacht werd overgelaten aan individuen in plaats van organisaties, reageerden slechts 39 van de ongeveer 3.000 Molukse gerechtigden. Volgens Wittermans “werd [de individuele keuze] in principe gezien als een keuze tussen loyaliteit en ontrouw aan de gemeenschappelijke zaak.”¹²³ Op deze manier wisten RMS-organisaties het KNIL-verleden en daarmee geassocieerde rechten al snel te verbinden met het RMS-ideaal. Zonder steun voor de RMS was verdere samenwerking niet mogelijk, leek de boodschap. Dit voorbeeld laat zien hoe Molukse organisaties, met succes, al snel na aankomst in Nederland het RMS-ideaal naar de voorgrond brachten, en de KNIL-cultuur achterstelden.

Echter waren het niet alleen RMS-organisaties die zorgden voor een afname wat betreft identificatie met de militaire KNIL-cultuur. Antropoloog Elias Rinsampessy constateert in zijn boek *Saudara Bersaudara* hoe er duidelijke verschillen ontstaan tussen de eerste en tweede generatie Molukkers in Nederland. De eerste generatie kende een duidelijk gedefinieerde cultuur, een mengeling van de traditionele Molukse cultuur en de *tangsi*-cultuur, die in Nederland grotendeels behouden bleef: de Molukkers woonden dicht op elkaar en bleven veelal afgesloten van de Nederlandse cultuur (integratie of assimilatie was immers niet de bedoeling in verband met het ‘tijdelijke’ verblijf), waardoor velen vasthielden aan de hen bekende cultuur.¹²⁴ Hoe zich dit uitte wordt in het volgende hoofdstuk besproken.

De tweede generatie Molukkers groeide onder andere omstandigheden op. Via bijvoorbeeld school kwamen zij veel vaker in aanraking met de Nederlandse samenleving dan de eerste generatie, waardoor zij opgroeiden tussen de Molukse cultuur enerzijds, en de Nederlandse cultuur anderzijds.¹²⁵ Het KNIL-aspect van de Molukse identiteit raakte hierdoor in verval: de tweede generatie had zelf nooit in het KNIL gediend, en, zoals in het volgende hoofdstuk verder wordt toegelicht, werd er in de woonoorden en Molukse wijken maar weinig over de KNIL-tijd gesproken. Waar veel Molukkers van de eerste generatie sterk identificeerden met het militaire bestaan, was de tweede generatie zoekende naar een nieuwe invulling van de Molukse identiteit. Omdat de RMS in woonoorden en

¹²² Elias Rinsampessy, *Saudara Bersaudara*, 95.

¹²³ Steijlen (red.), *Begintijd*, 13-14.

¹²⁴ Rinsampessy, *Saudara Bersaudara*, 127.

¹²⁵ Idem, 127-128.

woonwijken meer en meer tot onderdeel van de Molukse identiteit werd gemaakt, alsmede het sterke sociale controlesysteem, was het voor de tweede generatie haast onmogelijk hier geen identiteit aan te ontleen. De tweede generatie ging het RMS-ideaal echter niet zomaar aanhangen, over tijd zouden zij gaan radicaliseren.

Door het opgroeien van de tweede generatie Molukkers groeide in de jaren '60 en '70 het aantal Molukse jongerenorganisaties. Deze opereerden vaak buiten individuele woonoorden, waardoor door Nederland een breed netwerk van Molukse jongeren werd opgebouwd.¹²⁶ Jongeren hadden op politiek gebied echter weinig te zeggen; het was de eerste generatie die bepaalde wat er betreffende het RMS-ideaal moest gebeuren, de jongeren dienden op vergaderingen respectvol hun mond te houden.¹²⁷ De transitie van woonoord naar woonwijk die in 1960 was ingezet betekende echter een grote toename aan bewegingsvrijheid, waardoor de tweede generatie makkelijker aan de controle van de eerste generatie kon ontspringen en een eigen, radicalere invulling aan het RMS-ideaal kon geven.¹²⁸

Veel Molukse jongeren konden niet langer aanzien hoe hun ouders zich jarenlang passief hadden opgesteld inzake het RMS-ideaal, en vonden dat bestaande politieke belangenorganisaties te weinig invulling gaven aan de strijd.¹²⁹ Zij raakten geïnspireerd door onder meer de Black Panthers en vrijheidsbewegingen in Algerije en Palestina; sommige van deze inspiraties bouwden op het idee dat men met gewelddadige acties politieke ontwikkelingen teweeg kon brengen.¹³⁰ De executie van Chris Soumokil, en daarmee het uitsterven van de RMS-guerrilla op de Molukken, vormde ook motivatie om in actie te komen.

Binnen hun eigen cirkels raakten veel jongeren meer en meer geradicaliseerd. Vanuit de woonwijken zochten Molukse jongeren steeds vaker de confrontatie op met de Nederlandse samenleving. Hierbij droegen zij vaak baretten en andere militaire paraferalia, al kan deze niet of nauwelijks toegeschreven worden aan het Molukse KNIL-verleden, en des te meer aan modelfiguren als Che Guevara en Black Pantherleider Bobby Seale.¹³¹

In deze periode veranderde, mede door inzet voor het RMS-ideaal, de manier waarop Molukkers aangeduid werden. Tot ongeveer 1970 was 'Ambonezen' de gangbare term. Door de opkomst van de RMS begonnen veel

¹²⁶ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 213-215.

¹²⁷ D. Bartels, *Ambon is op Schiphol. Socialisatie, identiteitsontwikkeling en emancipatie bij Molukkers in Nederland* (Leiden/Utrecht 1990) 69.

¹²⁸ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 217.

¹²⁹ Rinsampessy, *Saudara Bersaudara*, 172.

¹³⁰ Steijlen, *Shifting Identities*, 10.

¹³¹ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 224-225.

Molukkers zichzelf echter aan te duiden als ‘Zuid-Molukkers’, om hun betrokkenheid bij de Zuid-Molukse Republiek te benadrukken. Toen ook Zuidoost-Molukkers (afkomstig van bijvoorbeeld de Kei-eilanden) meer naar de voorgrond traden, won het meer alomvattende ‘Molukkers’ aan populariteit. Rinsampessy ziet deze evolutie van terminologie als onderdeel van de emancipatie van, en ontwikkeling van een eigen identiteit door, de Molukse gemeenschap in Nederland.¹³²

Onder deze omstandigheden ontstond de gespannen, haast revolutionaire sfeer waarbinnen Molukse jongeren in de jaren '70 een serie gewelddadige acties pleegden in naam van de RMS. De acties konden aanvankelijk op veel steun uit de Molukse gemeenschap rekenen: Simon Tahamata bijvoorbeeld, een Molukse voetballer die in 1977 bij Ajax speelde, benoemt in een interview met het *Algemeen Dagblad* dat hij zonder zijn voetbalcarrière misschien zelf wel had deelgenomen aan één van de acties.¹³³ Ex-KNIL-militair Anton Pattinema verwoordt het als volgt: “De kaping van de treinen was niets vergeleken met de kaping van de Molukken in driehonderd jaar tijdens de koloniale periode.”¹³⁴

De treinkaping bij De Punt in 1977 markeerde echter een punt waarna de wijdverspreide steun voor de acties begon af te nemen.¹³⁵ Op dat moment was namelijk een nieuwe heroriëntatie aangaande het RMS-ideaal bezig, aangevoerd door jonge Molukse intellectuelen. Parallel aan de radicalisering in de jaren '70 begonnen groeperingen als de Gerakan Pattimura (Pattimurabeweging), waar antropoloog Rinsampessy onderdeel van was, het RMS-ideaal opnieuw te interpreteren. Deze en vergelijkbare organisaties begonnen hun eigen geschiedenis te onderzoeken en gingen hierdoor het bestaande RMS-ideaal als paternalistisch zien, omdat men in Nederland probeerde te bepalen wat goed was voor de Molukkers op de Molukken.¹³⁶

De oriëntatierizen naar de Molukken die vanaf de jaren '70 steeds toegankelijker werden ondersteunden het beeld dat men de Molukken beter kon helpen door middel van bijvoorbeeld ontwikkelingshulp dan gewelddadige acties.¹³⁷ De oriëntatierizen leidden in eerste instantie tot verdeeldheid in de Molukse gemeenschap, omdat sommige van de reizigers de RMS-strijd op de Molukken uitgestorven noemden, terwijl anderen meenden dat er eerder sprake was van een indoctrinatieris dan een

¹³² Rinsampessy, *Saudara Bersaudara*, 95.

¹³³ ‘Simon Tahamata: Ik had een van de treinkapers kunnen zijn’, *Algemeen Dagblad* (6 oktober 2018)

¹³⁴ Dolf Risamena, *Verbroken verleden... De Molukse gemeenschap in Hoogkerk 1961-2011* (Groningen 2011) 26.

¹³⁵ Steijlen, *Shifting Identities*, 11.

¹³⁶ Rinsampessy, *Saudara Bersaudara*, 177.

¹³⁷ Idem, 178-179.

oriëntatiereis.¹³⁸ Over tijd, echter, en mede mogelijk gemaakt door het steeds liberaler wordende debat binnen de Molukse gemeenschap in Nederland, won de gedachtegang dat men de RMS ook kon steunen zonder werkelijk terug te keren naar de Molukken aan populariteit.¹³⁹ Binnen deze denkwijze kon iemand Moluks zijn, zonder zich hard te maken voor de bevrijding van de RMS. Tete Siahaya, die in 1970 betrokken was bij de actie Wassenaar, onderschrijft hoe de oriëntatiereizen zijn denkbeelden over de RMS-strijd veranderden: zolang een terugkeer naar de Molukken onmogelijk was had hij het gevoel het RMS-ideaal in Nederland te kunnen vervullen, maar vanaf het moment dat anderen de reis waagden begon hij hierover te twijfelen.¹⁴⁰

Niet langer was het RMS-ideaal dé definiërende factor voor de Molukse identiteit – men kon zich gaan oriënteren op integratie in de Nederlandse samenleving, zonder veroordeeld te worden door de Molukse gemeenschap, en zonder twijfels aan de eigen identiteit en moraliteit.¹⁴¹ De hernieuwde oriëntatie op Nederland leidde tot een culturele explosie begin jaren '80, toen Molukkers zich begonnen te manifesteren op het gebied van onder andere muziek, theater en mode.¹⁴²

Het volgende hoofdstuk illustreert aan de hand van een aantal Molukse auteurs hoe de identificatie met het KNIL door het RMS-ideaal tijdelijk naar de achtergrond verdween, maar ook hoe het KNIL daarna weer een actievere rol in de Molukse beleving kreeg.

Een nieuwe beleidsrichting

Dat de toenemende radicalisering van het RMS-ideaal in de jaren '70 de gemoederen binnen de Nederlandse politiek niet onbespeeld liet, uitte zich in de moeilijkheden rond de oprichting van het Inspraakorgaan Welzijn Molukkers (IWM). Rond de tijd dat het CAZ in 1970 overging in de afdeling Ambonezen (later afdeling Molukkers) van het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM), groeide uit de Molukse hoek de vraag om politieke inspraak. Dominee Metiarj's invloedrijke, en RMS-steunende, Badan Persatuan (BP, Molukse Eenheidspartij) kwam met het idee van een zuiver Moluks inspraakorgaan – het ministerie van CRM was

¹³⁸ 'Meerderheid Molukkers wijst oordeel Aponno af', *Nieuwsblad van het Noorden* (14-07-1980) 1.

'Aponno loopt met de oogkleppen op', *Trouw* (15-07-1980) 3.

'Molukkers verdeeld over RMS-ideaal', *Reformatorisch Dagblad* (15-07-1980) 3.

'Halattu: 'Manusama liegt Molukkers voor'', *Nieuwsblad van het Noorden* (16-07-1980) 3.

¹³⁹ Steijlen, *Shifting Identities*, 11-12.

¹⁴⁰ Tete Siahaya, *Eindhalte Itawaka. Verhalen van onderweg* (Utrecht 2002) 92.

¹⁴¹ Steijlen, *Shifting Identities*, 14.

¹⁴² Ibidem.

tegen, vrezend dat het als politiek orgaan van de RMS ingezet zou worden.¹⁴³ Pas toen in 1973 werd besloten dat er naast de BP ook andere Molukse belangenorganisaties zouden deelnemen aan het orgaan ging de Nederlandse overheid overstag; door onenigheid tussen de organisaties, en vertragingen door gewelddadige Molukse acties in 1974 en 1975, werd het IWM pas op 25 februari 1976 geïnstalleerd.¹⁴⁴

1978 markeerde een doorbraak in het beleid, toen, aangespoord door de gewelddadige Molukse acties in de jaren '70, de regeringsnota *De problematiek van de Molukse minderheid in Nederland*, beter bekend als de *Molukkersnota*, gepubliceerd werd. De nota bespreekt onder meer waarom de steun voor het RMS-ideaal zo wijdverspreid was onder Molukkers in Nederland: centraal in het betoog stond de 'teleurstellingshypothese'. "Het RMS-ideaal [wint] aan aantrekkelijkheid naarmate de ervaringen in de Nederlandse maatschappij teleurstellender zijn,"¹⁴⁵ meldt de nota, na eerder het ontslag uit het KNIL als belangrijk wrijvingspunt te hebben erkend,¹⁴⁶ alsmede het maatschappelijke isolement in woonoorden en gesegregeerde woonwijken.¹⁴⁷ Hoewel auteurs als Veenman en Jansma hun twijfels plaatsten bij deze hypothese,¹⁴⁸ betekende het wel een erkenning van de problematiek door de Nederlandse overheid, met erkenning van het KNIL-ontslag als potentiële katalysator voor latere radicalisering.

De *Molukkersnota*, alsmede de *Inspraaknota* van het IWM, dat zich in de loop van de jaren '70 en '80 ontpopte tot een succesvol en productief adviesorgaan van de Nederlandse overheid,¹⁴⁹ vormden de basis voor het specifieke Molukkersbeleid dat vanaf 1978 werd ontwikkeld. Er werden plannen gemaakt op het gebied van onder andere onderwijs, werkgelegenheid en drugsproblematiek, en voor het eerst werden deze gemaakt in overleg met Molukse instanties en organisaties.¹⁵⁰ Deze plannen zouden over de volgende jaren, doorgaans succesvol, uitgevoerd worden. Door de heroriëntatie van het RMS-ideaal was een groot deel van de Molukse gemeenschap inmiddels bereid haar passieve houding te laten varen, en zich in samenwerking met de Nederlandse overheid te richten op een langdurig verblijf in Nederland.

¹⁴³ Moluks Historisch Museum, Interview met J. Kapsenberg, 22 juli 2003.

¹⁴⁴ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 245-246.

¹⁴⁵ Ministerie van Binnenlandse Zaken, *De problematiek van de Molukse minderheid in Nederland* (Den Haag 1978) 28.

¹⁴⁶ Idem, 21.

¹⁴⁷ Idem, 27.

¹⁴⁸ J. Veenman en L.G. Jansma, 'Molukkers in Nederland: beleid en onderzoek', *Mens en Maatschappij* 53:2 (1978) 217-229, aldaar 219-220.

¹⁴⁹ Smeets, *Een kwestie van organisatie*, 65-66.

¹⁵⁰ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 328-329.

De problematiek rond het Molukse verblijf was hiermee echter niet direct opgelost. Eén van de problemen die in de *Molukkersnota* aan het licht kwam was de gebrekkige huisvesting in de Molukse wijken. Regelmatig kwam het voor dat Molukse wijkbewoners door gebrekkige leefomstandigheden weigerden huur te betalen. Vaker dan ooit tevoren beriepen zij zich hierbij op de rechten van ex-KNIL-militairen: de Nederlandse overheid werd verantwoordelijk gehouden voor de overplaatsing naar Nederland, en in het verlengde daarvan ook voor de huisvesting.¹⁵¹

Dit beroep op KNIL-rechten was een indicatie dat, ondanks de *Molukkersnota*, veel Molukkers meenden dat het KNIL-verleden niet adequaat was afgesloten. Door de toenemende groei van verschillende migrantengroepen stevende de Nederlandse overheid in deze periode tevens af op een algemener minderhedenbeleid, wat zou betekenen dat Molukkers hun speciale relatie tot de Nederlandse overheid zou verliezen – bovendien nam het aantal Molukkers dat persoonlijk in het KNIL had gediend gestaag af, waardoor het beroep op KNIL-rechten over tijd af zou nemen.¹⁵² Vooraanstaande Molukse politici besloten hierom nog eenmaal in te zetten op een gepaste afsluiting van het KNIL-verleden. Na de verbeterde samenwerking in de jaren ervoor leek men ook uit Nederlandse hoek bereid om een punt achter de kwestie te zetten: R. Hupez, hoofd van de afdeling Molukkers van het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC, voorheen het ministerie van CRM), verwoordde in 1984 al dat het verleden rechtgezet moest worden, voordat de eerste generatie langzaam uitstierf.¹⁵³

Na een verzoek tot overleg van de BP in oktober 1985, en een spoedige en positieve reactie van het kabinet-Lubbers, vond in november 1985 een overleg plaats tussen delegaties van het kabinet en de BP. In overleg met het IWM werden werkgroepen opgezet die waren gericht op het oplossen van specifieke onderdelen van de problematiek.¹⁵⁴ Zo kwam in 1986 de Gezamenlijke Verklaring tot stand, een overeenkomst tussen de Nederlandse overheid en de Molukse gemeenschap om het KNIL-verleden af te sluiten. Beide partijen deden concessies: van Nederlandse zijde werd geld beschikbaar gesteld voor renovatie en onderhoud aan Molukse woningen en kerken, kwam er een plan om jeugdwerkloosheid onder Molukkers te bestrijden, en werd er een levend monument opgericht in de vorm van het Moluks Historisch Museum. De Molukse gemeenschap zou waar mogelijk bijdragen aan deze maatregelen. Wat de Gezamenlijke Verklaring echter

¹⁵¹ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 301.

¹⁵² Steijlen, 'Molukkers in Nederland, een sociale geschiedenis van uitersten', 230.

¹⁵³ Moluks Historisch Museum, interview R. Hupez, 26 juni 2003.

¹⁵⁴ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 303.

historisch maakte, was het besluit om wederzijds een punt te zetten achter het KNIL-verleden. De eerste generatie Molukkers kreeg erkenning door de Nederlandse staat in de vorm van een erepenning en een jaarlijkse uitkering, en de Molukse gemeenschap zou accepteren dat het KNIL-verleden, en daarmee de speciale relatie die over de eeuwen tegen wil en dank met Nederland was opgebouwd, beëindigd werd.¹⁵⁵

Conclusie

De overtocht van ruim 12.000 Molukkers naar Nederland voor een beoogde drie tot zes maanden was voor beide partijen geen populaire maatregel: de Molukkers demobiliseerden liever op de Molukken, en de organisatie van opvang in Nederland bleek problematisch. Het ontslag uit militaire dienst maakte de Molukse ontevredenheid compleet.

Het Nederlandse overheidsbeleid was, zeker in de eerste jaren, ingericht op de veronderstelling dat de Molukkers snel terug zouden keren naar de Molukken. Assimilatie in de Nederlandse samenleving werd ongewenst geacht; dit was één van de redenen dat de meeste Molukkers in 1951 werden opgevangen in afgelegen 'woonoorden'. Zaken als voedsel- en kledingvoorziening werden centraal georganiseerd.

Problemen binnen de woonoorden leidden tot de aanstelling van generaal-majoor b.d. Piet Scholten als HAWIN, in een poging een meer gericht Molukkersbeleid te voeren. Ondanks zijn militaire aanzien lukte het niet de woonoordbevolkingen te bedaren. Als gevolg werd in 1952 het CAZ in het leven geroepen, een overheidsorganisatie die tot 1970 van gigantische invloed zou zijn op het dagelijkse leven in de woonoorden. De residentiële concentratie in woonoorden, en de zwakke positie van de individuele Molukker ten opzichte van het CAZ, werkten de hoge organisatiegraad van Molukkers in de hand. Deze organisatiegraad uitte zich vooral in pogingen de militaire status terug te krijgen, en in steunbetuigingen voor de RMS.

Nadat steeds meer Molukkers gingen werken werden zij vanaf 1953 geacht zestig procent van hun inkomen af te staan aan de staat. In 1956 kwam hier de Zelfzorgregeling voor in de plaats, die bij velen in het verkeerde keelschat schoot: veel van de ex-KNIL-militairen vonden dat de Nederlandse overheid nog steeds verantwoordelijkheid voor hen droeg.

De jaren '60 markeren het begin van de transitie van woonoord naar woonwijk, dichterbij de Nederlandse maatschappij. In plaats van betere integratie leidde dit in veel gevallen juist tot wrijving tussen de Nederlandse samenleving en de Molukse gemeenschap. De tweede generatie werd volwassen, en ervoeren het leven tussen twee culturen vaak als

¹⁵⁵ Steijlen, 'Molukkers in Nederland, een sociale geschiedenis van uitersten,' 230-231.

problematisch. Aangespoord door sterk vertegenwoordigde Molukse organisaties, en de dood van RMS-leider Soumokil in 1966, begon de tweede generatie te radicaliseren, wat leidde tot een serie gewelddadige acties in de jaren '70. Deze acties trokken de aandacht van de Nederlandse overheid, wat in 1978 leidde tot de *Molukkersnota*, welke met steun van het IWM zorgde voor een Molukkersbeleid gericht op een permanent verblijf in Nederland.

Hoewel de Nederlandse overheid in haar beleid slechts beperkt aandacht schonk aan de voormalige militaire status van veel Molukkers, bleek keer op keer dat veel Molukkers zich bleven beroepen op rechten uit het verleden. Om hier een einde aan te maken werd in 1986 de Gezamenlijke Verklaring getekend. De Nederlandse overheid gaf hiermee erkenning aan Molukse ex-KNIL-militairen, evenals financiering voor plannen om de integratie te bevorderen. De Molukkers, op hun beurt, erkenden hiermee de beëindiging van het KNIL-verleden en hun speciale band met de Nederlandse overheid.

Hoofdstuk 3 - Het KNIL-verleden en identiteit in Moluks bronnenmateriaal

Waar de vorige twee hoofdstukken uiteenzetten wat het KNIL-verleden inhield en hoe dit het Nederlands overheidsbeleid beïnvloedde, analyseert dit hoofdstuk hoe deze ontwikkelingen in Moluks bronmateriaal worden vertegenwoordigd. Hoe interpreterden Molukkers zelf het KNIL-verleden, en de manier waarop dat de behandeling van Molukkers in Nederland beïnvloedde?

Dit hoofdstuk is opgedeeld in drie delen. Allereerst wordt er gekeken naar verschillende redenen waarom en manieren waarop elementen uit de KNIL-cultuur na aankomst in Nederland behouden bleven in het leven van Molukkers. Vervolgens komt de ontwikkeling die het RMS-ideaal doormaakte opnieuw aan bod, evenals de wijze waarop deze ontwikkeling de interpretatie van het KNIL-verleden beïnvloedde. Als laatste komen er een aantal recentere voorbeelden aan bod, die aantonen dat het KNIL-verleden in veel opzichten minder ver achter ons ligt dan wel eens wordt gedacht.

Het is belangrijk om in acht te nemen dat de meeste bronnen die in dit hoofdstuk besproken worden een zekere politieke lading hebben. In de jaren '50 en '60 werd niet of nauwelijks geschreven door Molukkers, waardoor onderzoek naar het behoud van de KNIL-cultuur in de Molukse identiteit in deze periode bemoeilijk wordt. Herdenkingsboeken van woonoorden, die in de afgelopen twee decennia veelal verschenen bij de 50- of 60-jarige jubilea van verschillende woonoorden (en soms wijken), zijn een manier om deze verloren jaren in te vullen. De meeste van deze herdenkingsboeken baseren zich op interviews met Molukkers, vaak ook van de eerste generatie – hierbij moet rekening gehouden met het feit dat herinneringen niet altijd nauwkeurig zijn, en de auteurs het verleden mogelijk romantiseren, zoals een in memoriam mogelijk de negatieve aspecten van de overledene verbloemt. In de aflevering over kamp Schattenberg van *De Reünie* laait deze discussie op onder oud-bewoners van het woonoord: “de herinneringen zijn altijd mooier dan de werkelijkheid”, concludeert één van de oud-bewoonsters.¹⁵⁶ Bovendien is de herinnering vaak beïnvloed door alle gebeurtenissen sindsdien, zoals het RMS-activisme in de jaren '70.

Vanaf het moment dat Molukkers in de jaren '70 begonnen te publiceren, waren dit voornamelijk radicaliserende jongeren voor wie het RMS-ideaal een centrale plaats in hun beleving kende. Deze bronnen moeten worden geplaatst in het kader van de ontwikkeling van het RMS-ideaal die in het vorige hoofdstuk aan bod kwam, en zijn inherent politiek beladen. Aan

¹⁵⁶ KRO-NCRV, *De Reünie: Molukse kamp Schattenberg*, 13 november 2011.

bod komt of de heroriëntatie van het RMS-ideaal ook waarneembaar is in latere publicaties van de Molukse auteurs die betrokken waren bij gewelddadige acties in de jaren '70..

Dit hoofdstuk bevat daarnaast ook referenties naar (kranten)interviews, documentaires en nieuwsberichtgeving waarin het KNIL-verleden en de behandeling van Molukkers een rol spelen. Door een combinatie van deze bronnen te gebruiken tracht deze scriptie een eerlijk en gebalanceerd beeld te bieden van hoe Molukkers het KNIL-verleden interpreteren, en hoe deze interpretatie over de jaren is veranderd.

Het behoud van de KNIL-cultuur

Ondanks dat de overtocht naar Nederland en het ontslag uit het KNIL tot grote ophef leidde onder de verscheepte militairen en hun gezinnen, hielden zij zich de eerste twintig jaar in literaire zin angstvallig stil. Hier zijn een aantal redenen voor; het opleidingsniveau van de eerste generatie lag laag (maar liefst 93% van de mannen en 95% van de vrouwen hadden op hun best de basisschool afgerond¹⁵⁷), en door het uitgaan van een tijdelijk verblijf werd het niet nodig geacht een geschiedenis voor de langere termijn vast te leggen. De in recente jaren verschenen herdenkingsboeken van verschillende woonoorden, van Elst tot Schattenberg, bieden gelukkig inzicht in hoe de eerste twee decennia in Nederland door Molukkers werden ervaren. Deze herdenkingsboeken behoren als zodanig tot de belangrijkste bronnen om te onderzoeken wat voor aspecten uit de KNIL-cultuur bij aankomst in Nederland behouden bleven.

De geschiedenis van het KNIL heeft in veel van deze boeken een prominente plaats, wat aantoont dat het KNIL nog steeds, of misschien beter gezegd weer, een belangrijke rol speelt in de beleving van de Molukse identiteit. De meeste van deze boeken zijn van de hand van Molukse auteurs, of ze zijn geschreven door Nederlandse auteurs met een sterke betrokkenheid bij de Molukse gemeenschap. De Molukse beleving staat dus centraal, en daarmee zijn deze herdenkingsboeken waarschijnlijk de bronnen die het eerlijkste beeld geven van hoe Molukkers in Nederland de jaren '50 en '60 ervoeren, en welke plaats het KNIL-verleden hierin had. In de herdenkingsboeken komen namelijk ook veel Molukkers van de eerste generatie aan het woord, waardoor hun stem toch nog gehoord kan worden. Om deze redenen vormen de herdenkingsboeken de ruggengraat van deze paragraaf: ze tonen aan dat, zeker voor de eerste generatie Molukkers in Nederland, de KNIL-cultuur een groot onderdeel van de identiteit bleef, ondanks dat het gebrek aan bronnen over het onderwerp uit die tijd mogelijk

¹⁵⁷ Justus Veenman, ed., *The social integration of Moluccans* (Bloemendaal 1994)

anders doet vermoeden. Ze bieden Molukkers tevens de gelegenheid om hun mening hierover uit te spreken.

De grote impact van het ontslag uit het KNIL op de eerste generatie wordt in bijna ieder van deze herdenkingsboeken onderschreven, zowel door de eerste generatie zelf als door de latere generaties. “Wij Molukse militairen waren trouw aan Nederland en de koningin. Toen wij bij aankomst in Nederland werden ontslagen, was dat een trap in onze rug,” vertelt Naboth Ririhena, die zelf bij het KNIL diende.¹⁵⁸ Veel Molukkers van de eerste generatie hadden de verscheping naar Nederland opgevat als dienstbevel: “*Oleh printa*, op bevel. (...) Wij hebben dit altijd begrepen als een opdracht. En als die kwam, stelde je geen verdere vragen meer,” onderschrijft Jozef Lewerissa, en met hem ook anderen.¹⁵⁹ Citaten als deze laten de militaire instelling van de eerste generatie zien: als KNIL-militair was men gewend orders op te volgen. Smeets en Steijlen trekken weliswaar de conclusie dat er weliswaar geen algemeen dienstbevel voor de Molukse militairen gold, maar dat er veel onduidelijkheid rond de verscheping bestond en velen weinig andere opties zagen dan naar Nederland vertrekken.¹⁶⁰ Eén van de herdenkingsboeken draagt zelfs het citaat “Wij kwamen hier op dienstbevel...” in de subtitel,¹⁶¹ een indicatie dat veel Molukkers nog steeds menen dat zij geen keuze hadden in de overtocht. In een aflevering van *De tijd staat even stil* over de Actie Wassenaar, opgenomen in 1994, lijken alle Molukse aanwezigen het er over eens dat het om een dienstbevel ging: wanneer de heer Huliselan over het dienstbevel vertelt, wordt er om hem heen instemmend geknikt.¹⁶²

Toen men bij aankomst ontslagen werd, werd dit door velen vanzelfsprekend als een grote klap ervaren. Hoe de ex-KNIL-militairen met de klap omgingen verschilde, maar velen waren niet bereid hun status zomaar op te geven. Dit werd in het begin van de jaren '50 al geconstateerd door Tamme Wittermans, een Nederlandse antropoloog die eerder in Nederlands-Indië diende, en de Molukse gemeenschap in woonoord Schattenberg observeerde. Sommigen stelden zich compromisloos op en

¹⁵⁸ Dorien Rikken, *Van kruidnagel naar Elstar: Vijftig jaar Molukkers in Elst* (Zutphen 2002) 126-127.

¹⁵⁹ Sylvia Pessireron, *Molukkers in Nederland. “Wij kwamen hier op dienstbevel...” Kampverhalen uit Lage Mierde* (Zwolle 2003) 8. Rikken, *Van kruidnagel naar Elstar*, 119.

Guido Abuys, José Martin en Dirk Mulder, *Molukkers in Kamp Westerbork. Het verhaal van woonoord Schattenberg 1951-1971* (Meppel 2011) 15-16, 45, 64.

¹⁶⁰ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 65-67.

¹⁶¹ Pessireron, *Molukkers in Nederland*.

¹⁶² NCRV, *De tijd staat even stil*, 7 juni 1994.

weigerden deel te nemen aan bijvoorbeeld cursussen die werden aangeboden, bang dat dit een bevestiging van het militair ontslag zou betekenen, wat integratie in de Nederlandse samenleving niet ten goede kwam. Anderen waren niet zo afwijzend, maar zij waren simpelweg niet bereid hun beroep als militair op te geven.¹⁶³ Het is moeilijk om vast te stellen of iedere ex-KNIL-militair zoveel moeite had met het ontslag, en hoe representatief de werkweigeraars waren voor de Molukse gemeenschap als geheel, omdat er weinig data is om dit te ondersteunen. Wittermans constateerde in 1952 bijvoorbeeld dat 153 van de 734 volwassen mannen in woonoord Schattenberg een nieuw vak hadden geleerd,¹⁶⁴ oftewel iets meer dan twintig procent. Dit lage percentage suggereert dat er inderdaad veel Molukkers waren die weigerden te werken, maar omdat er over andere woonoorden en uit andere jaren geen data voorhanden zijn, is het onmogelijk om te stellen of dit getal representatief is.

Representatief of niet, Wittermans constateerde wijdverspreide consternatie onder de ex-KNIL-militairen in Schattenberg. De reden dat het ontslag als zo'n grote klap werd ervaren, zocht hij in de statusdeprivatietheorie, de theorie dat mensen gefrustreerd raken wanneer zij geen erkenning krijgen, en als gevolg daarvan opstandig worden.¹⁶⁵ Wittermans zag het Molukse nationalisme en de opkomst van het RMS-ideaal als een reactie op de plotselinge veranderingen in hun sociale en politieke positie; in veel opzichten ontleenden zij deze aan de Nederlandse overheid, en de opheffing van het KNIL betekende dat dit geen bron meer was waar men status en erkenning aan kon ontleen.¹⁶⁶ Steijlen weerlegt de statusdeprivatietheorie ten dele, omdat deze volgens hem weliswaar de steun voor het RMS-ideaal snel na het ontslag kon verklaren, maar niet in latere jaren, omdat er tegen die tijd voldoende gelegenheid was geweest om elders status te verkrijgen.¹⁶⁷

Ten faveure van de statusdeprivatietheorie concludeerden Veenman en Jansma, twee sociologen die veel over de sociaaleconomische status van onder meer Molukkers hebben geschreven, dat het RMS-ideaal vooral werd aangehangen door Molukkers die moeite hadden met zich aanpassen aan de Nederlandse samenleving – Molukkers met een vaste baan, en dus een vast inkomen, vaste werktijden en collega's waren volgens hun bevindingen

¹⁶³ Steijlen (red.), *Begintijd*, 20.

¹⁶⁴ Ibidem.

¹⁶⁵ Idem, 63.

¹⁶⁶ Idem, 64-65.

¹⁶⁷ Steijlen, *Het RMS-ideaal als loyaliteitsfactor*, 12.

minder vaak RMS-aanhangers dan zij die werkeloos waren.¹⁶⁸ Doorbouwend op de statusdeprivatietheorie kan dit betekenen dat Molukkers met een vaste baan daar status en voldoening aan konden ontlennen, en dat Molukkers die dit niet hadden sneller naar iets als het RMS-ideaal grepen om invulling aan hun leven te geven. Deze bevinding kan ook toegepast worden op een groot deel van de tweede generatie: ook zij werden achtergesteld ten opzichte van Nederlandse leeftijdsgenoten, kampten met werkloosheid en misten een bron waar zij status en erkenning aan konden ontlennen. Het steunen van het RMS-ideaal kan gezien worden als een manier om in ieder geval binnen de eigen groep status en erkenning te vergaren, waarbij in de jaren '60 en '70 meer en meer ging gelden dat radicaler beter was. Tete Siahaya, deelnemer aan de Actie Wassenaar in 1970, kijkt er in zijn publicatie *Eindhalte Itawaka* zo naar: hij noemt de actie een “voedingsbodem voor misverstanden”,¹⁶⁹ een manier voor jonge Molukkers om zich te laten gelden, en te laten zien dat zij ergens voor stonden.

Hoewel veel Molukkers zich in de jaren '60 en '70 vooral hard maken voor het RMS-ideaal, waren er ook nog steeds groepen Molukkers die (opnieuw) beroep deden op hun militaire status en daarmee weigerden te werken, huur te betalen of te verhuizen gedurende de transitie van woonoord naar woonwijk. Een voorbeeld hiervan is een groep van dertig Molukse gezinnen uit woonoord Schattenberg, die in 1965 onder leiding van A. Leasa in protest kwamen tegen de ontruiming van woonoord Schattenberg.¹⁷⁰ Zij wezen de Zelfzorg af, haalden hun uniformen uit de koffers, en werkten uitzetting uit woonoord Schattenberg op alle mogelijke manieren tegen. Hoewel vergelijkbaar verzet in de jaren '60 relatief zeldzaam was, en de relatie tussen de groep van Leasa en de rest van woonoord Schattenberg meer en meer op gespannen voet kwam te staan,¹⁷¹ toont dit aan dat er vijftien jaar na aankomst nog steeds Molukkers waren die zich hard maakten voor het behoud van de militaire status.

Nu duidelijk is waarom veel Molukkers na aankomst in Nederland vasthielden aan de hen bekende cultuurpatronen, wordt nu gekeken naar hoe het ontslag uit het KNIL in de woonorden werd ervaren, en hoe dit het behoud van Molukse cultuurpatronen versterkte.

Op persoonlijk niveau was het ontslag voor velen een grote omschakeling in het leven. In veel bronnen wordt opgemerkt dat het ontslag,

¹⁶⁸ Lammert Jansma en Justus Veenman, 'De Schiedamse rel. Een exploratief onderzoek naar enkele organisatie-aspecten bij collectief geweld', *Mens en Maatschappij* 52:2 (1977) 127-163, aldaar 147-152.

¹⁶⁹ Siahaya, *Eindhalte Itawaka*, 67.

¹⁷⁰ Steijlen en Smeets, *In Nederland gebleven*, 186-187.

¹⁷¹ Steijlen en Smeets, *In Nederland gebleven*, 187-189.

direct na aankomst, ervoor zorgde dat veel Molukkers al meteen geen vertrouwen in de Nederlandse regering meer hadden, en leidde tot een vaak ronduit anti-Nederlandse houding.¹⁷² Dolf Leatomu benoemt het gekrenkte vertrouwen in de Nederlandse overheid in *Van kruidnagel naar Elstar* als reden voor de eerste generatie Molukkers in Nederland om zich passief op te stellen en minder betrokken te zijn bij de opvoeding van hun kinderen, de tweede generatie.¹⁷³ Hij impliceert hiermee een relatie tussen het ontslag uit militaire dienst en de problematiek waar de tweede generatie Molukkers mee kampte.

Andere bronnen noemen het kwijtraken van status, trots en inkomen als voornaamste reden voor de frustraties van militairen.¹⁷⁴ Ririhena vindt dat het verhaal van het ontslag uit het KNIL en de gevolgen ervan verteld moeten worden: “Ik ben sterk, maar ik voel wel teleurstelling en verdriet. Zoveel van mijn collega’s zijn al dood en zij hebben veel last gehad van stress.”¹⁷⁵ Het is duidelijk dat, voor veel van de ex-KNIL-militairen, het ontslag op verschillende manieren als problematisch werd ervaren. Of de wijze waarop zij geraakt werden door het ontslag een indicatie is van hoezeer zij met het militaire bestaan in het algemeen en het KNIL in het bijzonder identificeerden, kan in twijfel getrokken worden. Het argument kan namelijk ook gemaakt worden dat de ex-militairen vooral ontevreden waren met het verlies van hun status en een goed salaris, en dat het bijbehorende beroep hier weinig invloed op had. Zonder deze status zag men zich gedwongen om weer bij nul te beginnen met het opbouwen van een bestaan – de aanname dat iemand deze status zou willen behouden, ongeacht het beroep waaraan deze status werd ontleend, klinkt niet onwaarschijnlijk.

Verschillende bronnen zijn echter zodanig georiënteerd op het KNIL-verleden, dat het waarschijnlijk klinkt dat men weldegelijk identiteit aan de vroegere KNIL-dienst ontleende. Zoals de voorgaande alinea’s al illustreerden was de dienst bij het KNIL voor velen niet alleen een bron van status en inkomsten, maar ook van trots.¹⁷⁶ In veel bronnen wordt benadrukt hoe men waarde ontleende aan de trouw aan Nederland, de driekleur en het koningshuis.¹⁷⁷ Hierbij kan niet worden vergeten dat het KNIL tussen 1832 en

¹⁷² Rikken, *Van kruidnagel naar Elstar*, 85, 123-126.

Abuys e.a., *Molukkers in Kamp Westerbork*, 101-102.

¹⁷³ Rikken, *Van kruidnagel naar Elstar*, 85.

¹⁷⁴ Cornelis Thenu, *Korban. Het verhaal van een Molukse activist* (Amsterdam 1998) 19.

Rikken, *Van Kruidnagel naar Elstar*, 123-124.

Abuys, *Molukkers in Kamp Westerbork*, 15-16.

¹⁷⁵ Rikken, *Van kruidnagel naar Elstar*, 125-126.

¹⁷⁶ Thenu, *Korban*, 19.

Rikken, *Van Kruidnagel naar Elstar*, 123-124.

Abuys, *Molukkers in Kamp Westerbork*, 15-16.

¹⁷⁷ Thenu, *Korban*, 27, 86.

Rikken, *Van kruidnagel naar Elstar*, 123, 125.

ongeveer 1920 in essentie een propagandacampagne voerde om Molukkers ervan te overtuigen dat zij tot de meest capabele vechtersrassen behoorden, en dat er een eeuwenlange band tussen de Molukken en Nederland bestond.¹⁷⁸ Zoals eerder aangetoond was hier in werkelijkheid geen sprake van, maar dat neemt niet weg dat veel Molukkers de gefabriceerde militaire traditie geloofden. Als men er decennialang van is overtuigd dat zij zeer geschikte militairen zijn, is het dan zo vreemd dat men hier op den duur in gaat geloven, en met het militaire gaat identificeren?

Ririhena's citaat over het belang van het vertellen over het ontslag uit het KNIL en de gevolgen hiervan, staat in contrast met hoe velen er na aankomst in Nederland over dachten: de meeste interviews en herinneringen die in de herdenkingsboeken zijn opgenomen, wijzen er op dat het ontslag een weinig besproken onderwerp was. "Ik wilde niet dat de kinderen wisten dat ik me zo vernederd voelde,"¹⁷⁹ licht Ririhena hier zelf over toe wanneer wordt gevraagd waarom hij hier vroeger niet over sprak. Wijkverpleegkundige Joke de Rover, werkzaam in de Molukse wijk in Hoogkerk, benoemt eveneens hoe slechts weinigen bereid waren over het verleden te praten, ondanks de vertrouwensband die zij met veel patiënten had: "Molukse mensen zijn heel hartelijk, maar gaan niet zomaar over het verleden vertellen."¹⁸⁰ Het is een terugkerend thema in de herdenkingsboeken: binnen de Molukse gemeenschap werd niet of nauwelijks gesproken over het verleden van de ex-KNIL-militairen, in ieder geval niet in het openbaar.

De stilte rond de trauma's waar de ex-KNIL-militairen mee te kampen hadden was niet alleen problematisch voor henzelf, maar ook voor hun kinderen. "Sommige kinderen mislukten op school. Niet omdat ze dom waren, maar ze konden hun agressie niet kwijt," vertelt Peter Janssen, die in Elst veel Molukse kinderen op zijn school had rondlopen. "Als schooldecaan kwam ik in gesprek met deze kinderen, die vertelden hoe het thuis ging. Met een vader die niet sprak over het verleden, maar wel een maagzweer had."¹⁸¹ Janssen constateert een patroon: het waren vaak de kinderen uit dit soort huishoudens die op school in de problemen raakten.

Niet alleen het ontslag uit het KNIL, maar ook gebeurtenissen daarvoor waren aanleiding voor dit soort trauma's. Zo bespreekt Tete Siahaya in het autobiografische *Eindhalte Itawaka* hoe zijn vader lange tijd in een Japans interneringskamp verbleef. Door hun loyaliteit aan Nederland werden Molukkers doorgaans langer vastgehouden dan andere inlandse

Abuys e.a., *Molukkers in Kamp Westerbork*, 13.

¹⁷⁸ Steijlen, 'In and Out of Uniform', 234-237.

¹⁷⁹ Idem, 126.

¹⁸⁰ Risamena, *Verbroken verleden...*, 51.

¹⁸¹ Rikken, *Van kruidnagel naar Elstar*, 69.

bevolkingsgroepen.¹⁸² Na zijn terugkeer uit het interneringskamp in 1946 was vader Siahaya veranderd; hij had een flinke drankzucht opgebouwd, evenals een minachting voor de Nederlandse overheersers.¹⁸³ Elders attributeert Siahaya de slapeloosheid van zijn vader aan zowel zijn interneringstijd als het latere ontslag uit het KNIL.¹⁸⁴ Het is dus incorrect om te stellen dat de trauma's waar veel Molukkers van de eerste generatie mee kampten allemaal toe te schrijven aan de situatie rond het KNIL-ontslag, maar voor bijvoorbeeld vader Siahaya bleek het ontslag weer een druppel in een toch al volle emmer.

Met 'gekrenkte trots' keerden hij en zijn oud-collega's zich nog vaker tot de drank, waarna hij bij thuiskomst zijn 'tomeloze agressie' afreageerde op het gezin Siahaya.¹⁸⁵ Dit 'breidellose gedrag' leverde vader Siahaya weliswaar een stigma op, maar hij werd niet buitengesloten door de gemeenschap¹⁸⁶ - een indicatie dat er begrip was voor de situatie, hoe onwenselijk deze ook was. Siahaya merkt hierbij op dat vader, evenals vele anderen, zelden over de onderliggende problemen. Sylvia Pessireron vertelt in een nabespreking van de documentaire *Wij willen leven! – 40 jaar na de Molukse Kaping* (2017) dat het KNIL-verleden voor haar nog steeds speelt, en dan vooral in de zin dat haar vader zijn ontslag uit het KNIL met veel pijn heeft ondervonden.¹⁸⁷ Toen na een half jaar bleek dat een terugkeer naar de Molukken niet mogelijk zou zijn, zondeerde hij zich meer en meer af, ook voor zijn familie: uit schaamte, en om zijn kinderen voor het verdriet te behoeden, sprak hij nooit over het verleden. Zo werd het trauma van het verleden in veel Molukse gezinnen doodgezwegen, waardoor de tweede generatie met vragen bleef zitten. Hoe het zwijgen van de eerste generatie de radicalisering van de tweede generatie in de hand werkte, wordt later besproken.

Gerelateerd aan het moeilijke accepteren van het ontslag uit het KNIL was het vasthouden aan militaire tradities. Op deze manier bleef het KNIL-verleden op opzichtige wijze gerepresenteerd in de woonoorden. Vooral in de beginjaren was dit het geval. Veel ex-militairen hun KNIL-uniform dragen, en in veel woonoorden werd vrijwel dagelijks geappelleerd, waarbij de RMS-vlag gehesen werd.¹⁸⁸ De jaarlijkse RMS-viering op 25 april vormt hier het

¹⁸² Steijlen en Smeets, *In Nederland gebleven*, 36.

¹⁸³ Siahaya, *Eindhalte Itawaka*, 35.

¹⁸⁴ Idem, 15.

¹⁸⁵ Idem, 45-46.

¹⁸⁶ Idem, 46.

¹⁸⁷ 2Doc, Nabespreking *Wij willen leven! – 40 jaar na de Molukse Kaping*, 22 juli 2017.

¹⁸⁸ Rikken, *Van kruidnagel naar Elstar*, 55-56.

Abuys e.a., *Molukkers in Kamp Westerbork*, 16-17, 45, 55

Pessireron, *Molukkers in Nederland*, 18, 23.

Max Taihuttu, *Siapa Sangka. Wie had dat ooit gedacht? 55 Jaar Molukkers in Tiel 1951-2006* (Tiel 2007) 39.

meest nadrukkelijke voorbeeld van, maar ook op een doorsnee dag was dit in veel woonoorden niet ongezien. “De eenheid die zij bij het defilé demonstreerden, liet geen onduidelijkheid bestaan over het verleden,” verklaart Tete Siahaya.¹⁸⁹ Op deze manier werd het leven op de *tangsi* (kazerne), zoals de ex-militairen gewend waren, in stand gehouden.

Het tangsileven creëerde reeds in Nederlands-Indië een eigen cultuur rond leiderschap, die bestond naast de ‘gewone’, traditionele Molukse leiderschapscultuur, constateert antropoloog Elias Rinsampessy.¹⁹⁰ Omdat in de *tangsi* niet alleen militairen, maar ook hun gezinnen woonden, droegen (onder)officieren naast hun militair uitvoerende taak ook verantwoordelijkheid voor de organisatie van het leven in de barakken; zij hadden bijvoorbeeld een bemiddelende functie om conflicten binnen de barakken te voorkomen.¹⁹¹ Buiten de militaire kazernes om hield men op de Molukken vast aan het traditionele leiderschap dat in sommige gevallen al honderden jaren bestond.¹⁹²

De Molukkers die in 1951 naar Nederland werden verscheept, overwegend ex-KNIL-militairen en hun gezinnen, hielden veelal vast aan de belangrijke rol van militairen in de organisatie van het dagelijkse leven in de woonoorden. Wittermans constateerde al in 1951 hoe bij de verkiezing van de kampraad, of *kumpulan*, van Schattenberg, die de administratieve verbinding tussen het woonoord en de Nederlandse overheid vormde, rang een belangrijke rol speelde. De vier Molukse leden van de raad waren allen voormalige sergeant-majors.¹⁹³ Gerard Londo, tussen 1952 en 1963 burgemeester van de gemeente Westerbork, bevestigt dat zijn samenwerking met de kampraad van woonoord Schattenberg werd bevorderd omdat hij in Indië als compagniescommandant had gediend: “Ze wisten dat ik officier was geweest. En zij waren gewend een officier te gehoorzamen.”¹⁹⁴ Ondanks het feit dat men reeds uit militaire dienst was ontslagen, werd toch nog vastgehouden aan de militaire rangorde. Dit bleek niet alleen in de kampraden, maar ook daarbuiten, in de organisatie van het dagelijkse leven in het woonoord.

Woonoord Schattenberg, bijvoorbeeld, was ingedeeld in een aantal verschillende ‘bestuurslagen’. De eerder genoemde sergeant-majors namen deel aan de kampraad; eenheden van drie à vier barakken stonden onder leiding van een voormalig sergeant; en iedere barak had een barakoudste, die

¹⁸⁹ Siahaya, *Eindhalte Itawaka*, 62

¹⁹⁰ Rinsampessy, *Saudara Bersaudara*, 125.

¹⁹¹ Ibidem.

¹⁹² Idem, 123-124.

¹⁹³ Steijlen (red.), *Begintijd*, 16.

¹⁹⁴ Abuys e.a., *Molukkers in Kamp Westerbork*, 127.

doorgaans korporaal was geweest.¹⁹⁵ Wanneer binnen de woonoorden onenigheid ontstond onder de ex-militairen kon er een officier bijgehaald worden om te bemiddelen.¹⁹⁶ Gebeurde er iets in een woonoord wat niet door de beugel kon, dan werden onderofficieren en korporaals ingezet om dit op te lossen.¹⁹⁷ De algemene hiërarchie, en de daarbij behorende aanspreektitels, werden over het algemeen gehandhaafd.¹⁹⁸ Ook onder de jongere generaties is het belang van militaire rangen en het behoud van traditie enigszins merkbaar; Sam Saptanno, zoon van een voormalig KNIL-majoor, benoemt hoe hij zich op school in moest houden, want het zou een schande zijn als de zoon van een majoor 'de grootste herrieschopper' zou zijn.¹⁹⁹ Wat dit laatste punt betreft gaat het waarschijnlijk echter meer om sociale controle dan om werkelijk respect voor de militaire rang: alle bronnen wijzen er op dat het vooral de eerste generatie was, gewend door de jaren van militair bestaan bij het KNIL, die nog jarenlang vasthield aan het oude leven. Enig behoud van de militaire traditie onder de tweede generatie is waar te nemen: Tete Siahaya en een groep anderen, in hechtenis door hun betrokkenheid bij de Actie Wassenaar, organiseerden bijvoorbeeld op 25 april 1971 hun eigen RMS-vingering in de gevangenis, inclusief appel en vlaghijsing.²⁰⁰ Hoewel het hier gaat om het vasthouden aan militaire gebruiken die hun oorsprong vonden in het KNIL, draait de gebeurtenis volledig om de RMS, en maken de actievoerders geen melding over het KNIL.

Ook later in de geschiedenis is zichtbaar dat sommigen aan de militaire traditie vasthouden. Wim Nolden, directeur van woningbouwvereniging Woonstade in Hoogkerk, vertelt hoe door huurverhoging na de renovatie van de lokale Molukse wijk in 1983 en 1984 sommigen weigerden huur te betalen. Wanneer het dan tot een rechtszaak kwam, verschenen de Molukse mannen in uniform en salueerden de rechter.²⁰¹ Ruim dertig jaar na aankomst zagen sommigen het KNIL-uniform dus nog steeds als tenue voor speciale gelegenheden. Het KNIL-uniform werd ook gebruikt om weerstand tegen het verblijf in Nederland uit te drukken: in een aflevering van *De tijd staat even stil* uit 1994 vertelt een tot tranen geroerde Molukse man in KNIL-uniform dat hij zich een politieke gevangene voelt, en weigert zijn uniform af te danken tot hij naar een vrije Molukse staat

¹⁹⁵ Steijlen (red.), *Begintijd*, 16.

¹⁹⁶ Abuys e.a., *Molukkers in Kamp Westerbork*, 54.

¹⁹⁷ Idem, 82.

¹⁹⁸ Steijlen (red.), *Begintijd*, 37.

Abuys e.a., *Molukkers in Kamp Westerbork*, 54.

¹⁹⁹ Idem, 82.

²⁰⁰ Tete Siahaya, *Mena-Muria. Wassenaar '70: Zuid-Molukkers slaan terug* (Amsterdam 1972), 118-119.

²⁰¹ Risamena, *Verbroken verleden...*, 53.

terug kan keren.²⁰² Door zijn uniform te blijven dragen drukt hij uit dat hij de verantwoordelijkheid van zijn verblijf bij de Nederlandse regering blijft leggen, tot zij hun bijdrage leveren aan de bevrijding van de RMS.

Het feit dat vrijwel alle vaders van de eerste generatie Molukkers in Nederland onderdeel waren geweest van het KNIL, beïnvloedde op verschillende manieren de familiesituaties en opvoeding van de tweede generatie.

Allereerst leidde de tijd in militaire dienst tot (tijdelijk) gebroken gezinnen; hoewel veel gezinnen van de KNIL-militairen bij hen in de *tangsi* woonden, gold dit niet voor iedereen. Lisa Kaitjilly vertelt in *Molukkers in Kamp Westerbork* hoe haar vader na een tijd in een Japans interneringskamp terugkwam, en hij voor haar een “vreemde man” was geworden.²⁰³ De lange afwezigheid van haar vader kan ten dele worden toegeschreven aan het feit dat hij KNIL-militair was; de meeste Indonesiërs werden spoedig vrijgelaten uit de Japanse kampen, maar zij die trouw aan Nederland werden geacht bleven langer gevangen.²⁰⁴ Sam Saptanno vertelt een vergelijkbare anecdote: “Toen mijn vader na de oorlog weer bij ons kwam vroeg ik aan mijn moeder, ‘wie is die oom?’”²⁰⁵

De militaire belevingswereld van de eerste generatie had ook zijn uitwerking op de wijze waarop de tweede generatie thuis werd opgevoed. In vrijwel ieder herdenkingsboek worden ervaringen gedeeld over de strenge en disciplinaire opvoeding die in de meeste barakken gold. In een aflevering van *De hokjesman* over Molukkers in Nederland beaamt iedereen die over de opvoeding wordt geïnterviewd dit.²⁰⁶ Deze opvoeding deelde aspecten met de traditionele Molukse opvoeding: jongeren dienden te luisteren naar ouderen, moesten hen ten alle tijden met respect te behandelen, en hoorden geen weerwoord te geven.²⁰⁷ Toch heeft de militaire discipline daarnaast nog een extra rol in de opvoeding gespeeld.

Smeets en Steijlen spreken over een ‘bevelshuishouding’: wanneer kinderen hun ouders niet onvoorwaardelijk gehoorzaamden, konden zij rekenen op straf, die in veel gevallen ver buiten proportie stond van het gepleegde ‘misdrijf’.²⁰⁸ De machtsverhoudingen in huis doen denken aan het leger, met de ouders als commandanten, en de kinderen als soldaten die hun bevelen uitvoeren. In sommige gevallen vonden de strafmaatregelen zelfs

²⁰² NCRV, *De tijd staat even stil*, 7 juni 1994.

²⁰³ Abuys e.a., *Molukkers in Kamp Westerbork*, 69.

²⁰⁴ Steijlen, ‘In and Out of Uniform’, 237.

²⁰⁵ Idem, 79.

²⁰⁶ VPRO, *De hokjesman: de Molukkers*, 17 januari 2013.

²⁰⁷ Rinsampessy, *Saudara Bersaudara*, 102.

²⁰⁸ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 122.

hun oorsprong in het KNIL. Antropoloog H. Roders constateerde een vorm van straf waar een vader zijn zoon ophing aan zijn duimen, zodat hij nog net met zijn tenen bij de grond kon, om hem vervolgens met zijn riem een afranseling te geven.²⁰⁹ Deze straf had bijzonder veel weg van een verhoortechniek die door het KNIL werd toegepast.²¹⁰ Een andere straf was ‘pompen’, waarbij kinderen de handen gekruist over de oren plaatsten en daarna veelvoudig door de hurken moesten zakken, die werd afgekeken uit de Japanse interneringskampen.²¹¹

Rinsampessy constateert dat de opvoeding die de tweede generatie aan hun eigen kinderen gaf nog steeds streng genoemd kan worden, maar “er [is] een duidelijk afname van de militaire discipline te constateren” ten opzichte van de eerste generatie.²¹² Deze bevinding impliceert dat de strenge opvoeding door de eerste generatie Molukkers (deels) haar oorsprong vond in de militaire discipline waar velen als ex-militair zo bekend mee waren.

Omdat er tijdens de opvoeding van de tweede generatie weinig gelegenheid was om over moeilijke kwesties te praten, zoals de herkomst en het verleden van Molukkers in Nederland, of de eigen identiteit, bleven jongeren met vragen zitten. Het waren Molukse organisaties, die veelal het RMS-ideaal steunden, die wél antwoord wisten te bieden op deze vragen. Tete Siahaya benoemt hoe een zoektocht naar antwoorden en een gebrek aan steun van thuis hem richting een soort ‘profeten’ en ‘predikers’ bewoog, via wie hij meer en meer verwickeld raakte in acties voor de RMS.²¹³ Ook Steijlen constateert dat het dit soort (RMS-)organisaties waren die jongeren uit verschillende woonoorden bijeen brachten en die jongeren aanzetten tot nadenken over bijvoorbeeld identiteit en het RMS-ideaal, en binnen deze netwerken vond een radicaliseringproces plaats.²¹⁴ In veel kerkelijke jongerenorganisaties kreeg het RMS-ideaal een prominente positie, waardoor de veelal gelovige Molukse jongeren ook via deze weg met de RMS-strijd in aanraking kwamen.²¹⁵ De GIM presenteerde de Molukkers als een volk in ballingschap, vergelijkbaar met de Joden in het Oude Testament.²¹⁶

De stilte rond de trauma’s uit het verleden thuis hadden dus mede tot gevolg dat jongeren hun antwoorden elders gingen zoeken, soms met radicalisering tot gevolg. Jongeren waren niet langer content met de stilte

²⁰⁹ Roders, *Ambonezen in Nederland*, 108-109.

²¹⁰ Smeets en Steijlen, *In Nederland gebleven*, 123.

²¹¹ VPRO, *De hokjesman: de Molukkers*, 17 januari 2013.

²¹² Rinsampessy, *Saudara Bersaudara*, 110.

²¹³ Siahaya, *Eindhalte Itawaka* 68, 73.

²¹⁴ Steijlen, *Shifting Identities*, 10-11.

²¹⁵ Rikken, *Van kruidnagel naar Elstar*, 89.

²¹⁶ Henk Smeets en Corzas Nanuruw, *Molukkers in Zeeland 1951-2009* (Utrecht/Middelburg 2009) 69.

rond het verleden, maar wilden concrete antwoorden, en veel RMS-organisaties konden deze antwoorden verschaffen. Toen zij vervolgens meer begonnen te leren over de behandeling van henzelf en hun ouders, groeide hierdoor het wantrouwen van jonge Molukkers ten aanzien van Nederland, en het beeld dat hun ouders al die jaren te soft waren geweest in hun protest tegen de slechte behandeling.²¹⁷

De ontwikkeling van het RMS-ideaal en de interpretatie van het KNIL-verleden

De ontwikkeling van het RMS-ideaal door de jaren heen werd in het vorige hoofdstuk besproken. Er werd geconstateerd dat de RMS veel populariteit genoot onder de Molukkers die in 1951 naar Nederland verscheept werden, maar in de hierboven besproken herdenkingsboeken lijkt het doorgaans het KNIL te zijn dat in de jaren '50 centraal staat. Toen Molukse jongeren in de jaren '60 en '70 begonnen te radicaliseren, trad het hernieuwde RMS-ideaal pas echt naar de voorgrond in de Molukse beleving, en het is belangrijk om veel van de hieronder besproken literatuur in de context van deze ontwikkeling te zien. In deze periode van circa 15 jaar werd het RMS-ideaal zo alomvattend in de Molukse beleving, dat het voor Molukse auteurs haast onmogelijk was uit een ander perspectief te schrijven. Het betekent ook dat het KNIL-verleden in de periode waarin het RMS-ideaal domineert voor lange tijd onderbelicht blijft – deze scriptie poogt echter te reconstrueren hoe ook het KNIL-verleden, direct of indirect, door de jaren heen waarneembaar blijft, en hoe het RMS-ideaal en KNIL-verleden met elkaar verbonden zijn. “Je moet niet vergeten dat die acties werden uitgevoerd door de tweede generatie Molukkers, die al die jaren de pijn van hun ouders hebben gevoeld. Die pijn zit ‘m vooral in de beloftes die niet zijn ingelost door de Nederlanders”, licht Tete Siahaya toe in een interview met het NRC uit 2017.²¹⁸ Het is onmiskenbaar dat het KNIL-verleden een uitwerking had gehad op wat de radicale jongeren als hun identiteit waren gaan zien, zoals dit hoofdstuk reeds gedemonstreerd heeft.

Deze paragraaf poogt de ontwikkeling van het RMS-ideaal te illustreren aan de hand van een serie publicaties van Molukse auteurs die betrokken waren bij radicale acties in de jaren '70. De drie auteurs zijn Tete Siahaya, Abe Sahetapy en Cornelis Thenu. Siahaya was betrokken bij de Actie Wassenaar in 1970 en publiceerde hier in 1972 *Mena-Muria. Wassenaar '70: Zuid-Molukkers slaan terug* over; Sahetapy en Thenu waren beiden betrokken

²¹⁷ Steijlen, 'Closing the 'KNIL' chapter', 125.

²¹⁸ Marc Duursma en Wilmer Heck, 'Thuis in Nederland, liefst op Molukse grond', *NRC* (19 mei 2017).

bij de treinkaping bij Wijster in 1975, en schreven hier respectievelijk *Minnestrijd voor de RMS* (1980) en *Korban. Het verhaal van een Molukse activist* (1998) over. Dat Sahetapy en Thenu over hetzelfde gebeurtenis schrijven, maar bijna twintig jaar uit elkaar, maakt het vergelijken van beiden een interessante manier om de ontwikkeling in de denkwijze van de activisten door de jaren te volgen. Siahaya schreef tevens in 2002 het eerder geciteerde *Eindhalte Itawaka. Verhalen van onderweg*, en Sahetapy schreef een aantal dichtbundels. Aan de hand van deze bronnen doet deze scriptie poging om aan te tonen dat deze Molukse auteurs mee veranderden met het RMS-ideaal, en dat een afname van de waarde die aan de RMS werd gehecht leidde tot een actievere beleving van het KNIL-verleden.

Allereerst Siahaya's *Mena-Muria*, de eerste van de publicaties die specifiek over de gewapende RMS-strijd in de jaren '70 ging. Het boek omschrijft Siahaya's betrokkenheid bij de Actie Wassenaar; op 31 augustus 1970 was hij één van de 33 Molukkers die na de aankondiging van een staatsbezoek van de Indonesische president Soeharto de ambtswoning van de Indonesische ambassadeur in Wassenaar bezetten. Siahaya's boek is een uitstekend voorbeeld van hoe het RMS-ideaal voor deze radicale jongeren in ieder aspect van het leven werd ervaren.

Een eerste punt dat opvalt is de terminologie die Siahaya gebruikt om Molukkers aan te duiden. Refererend naar zichzelf en de andere bezetters van de ambassade spreekt Siahaya in *Mena-Muria* over 'Zuid-Molukkers' of 'vrije Zuid-Molukse jongeren', waardoor hun betrokkenheid bij de Zuid-Molukse Republiek benadrukt wordt. De ondertitel van het boek, *Wassenaar '70: Zuid-Molukkers slaan terug* geeft dit weer. Ook in de rest van het boek staat de steun aan de RMS centraal.

Dit is onder meer te zien in het ultimatum dat de 33 Molukse bezetters stelden na de bezetting van de ambtswoning. Het ultimatum refereert bijvoorbeeld naar het beledigen van de ouders van de Molukse jongeren door het jarenlange negeren van de RMS-strijd (het ontslag uit het KNIL wordt hier niet bij genoemd) door de Nederlandse overheid, de executie van Chris Soumokil in opdracht van Soeharto, en de wens te spreken met RMS-president ir. Manusama.²¹⁹

Siahaya lijkt in *Mena-Muria* niet zijn best te doen om veel sympathie op te wekken. Hij verslaat in detail hoe de Molukse bezetters op agressieve wijze te werk gingen in de ambtswoning, zeker richting de Molukkers die aanwezig waren in de woning en niet de RMS steunden. Deze "overlopers" kregen "de speciale behandeling voor landverraders."²²⁰ Ondanks de korte

²¹⁹ Siahaya, *Mena-Muria*, 14-16.

²²⁰ Idem, 23.

duur van de bezetting, minder dan twaalf uur, bereikten de bezetters toch een aantal belangrijke doelen; Siahaya noemt in het bijzonder “het inblazen van nieuw leven in de strijd” (refererende naar de RMS-strijd).²²¹ De Actie Wassenaar inspireerde onder meer de treinkapingen bij Wijster en De Punt.

Sahetapy's *Minnestrijd voor de RMS*, over zijn deelname aan de treinkaping bij Wijster in 1975, lijkt in veel opzichten op *Mena-Muria*. Hoewel het boek in 1980 verscheen, op het moment dat de heroriëntatie van het RMS-ideaal in volle gang was, moet rekening gehouden worden met het feit dat Sahetapy dit boek vanuit de gevangenis schreef, waar hij opgesloten zat in verband met de kaping. Zijn persoonlijke heroriëntatie maakte hij later door, zoals uit zijn dichtbundels zal blijken, maar ten tijde van het schrijven van *Minnestrijd* was Sahetapy nog groot voorstander van gewelddadige acties. Zijn motivatie voor de daad is vergelijkbaar met die van Siahaya: “Ons doel om [sic] over te gaan tot de gewapende strijd, was om de regeringen en massa's in de wereld te betrekken bij onze Molukse strijd, die al 25 jaar lang naar onafhankelijkheid schreeuwde en werd onderdrukt. Dit betekent niet: hen overhalen, maar hen dwingen te handelen”, verklaart hij.²²²

De RMS wordt in *Minnestrijd* veelvuldig genoemd, maar nog vaker spreekt Sahetapy over ‘de Molukse zaak’ of ‘de Molukse strijd’. Zette iemand zich in voor ‘de strijd’, dan betekende dit dat hij of zij op een manier een bijdrage leverde aan de RMS.²²³ Het KNIL wordt in de ongeveer 130 pagina's tellende publicatie geen enkele keer genoemd. Sahetapy spreekt weliswaar over “smerige politiek, die werd bedreven door onze vijanden Nederland en Indonesië”²²⁴ waardoor de eerste generatie gedwongen naar Nederland kwam, maar het ontslag uit het KNIL wordt niet expliciet benoemd. Dit sluit aan bij de bevindingen dat de RMS in de jaren '60 en '70 een zeer centrale rol in de belevingswereld van veel Molukkers speelde. Sahetapy benoemt “de vraag naar mijn eigenlijke ‘ik’ als Molukker zijnde” als reden om meer betrokken te raken bij Molukse organisaties en meer onderzoek te doen naar het Molukse verleden. Zodoende werd hij zich bewust van de ‘Molukse strijd’.²²⁵ Het is een bevestiging van het beeld dat Rinsampessy schetst: waar de eerste generatie een duidelijk gedefinieerde cultuur en identiteit kende, was de tweede generatie zoekende.²²⁶ In de RMS-georiënteerde (jongeren)organisaties konden zij wél antwoord krijgen over hun identiteit, en hoe zij zich in konden zetten voor de RMS-strijd.²²⁷

²²¹ Siahaya, *Mena-Muria*, 43.

²²² Idem, 77.

²²³ Steijlen, *Shifting Identities*, 10.

²²⁴ Abe Sahetapy, *Minnestrijd voor de RMS*, 109.

²²⁵ Idem, 98-99.

²²⁶ Rinsampessy, *Saudara Bersaudara*, 127-128.

²²⁷ Steijlen, *Shifting Identities*, 10-11.

Dat de RMS de hoofdrol speelt, betekent echter niet dat er geen aspecten van het KNIL-verleden doorschijnen in zijn betoog. Sahetapy spreekt onder meer over de jaarlijkse viering van de RMS-proclamatie op 25 april als tentoonstelling van de Molukse cultuur, en de Molukse cultuur als “onze [sic] enige belangrijkste wapen om de identiteit te behouden.”²²⁸ De militaire traditie is hier sterk in gerepresenteerd - dagenlang repeteerde men, om vervolgens op de dag zelf in militair uniform door de straten van het woonoord te marcheren en de RMS-vlag te hijsen.²²⁹ Zoals eerder beargumenteerd is de Molukse militaire traditie vooral overgenomen uit de KNIL-periode, en om deze reden kan het jaarlijkse vertoon rond de RMS-proclamatie ook in deze lijn gezien worden.

Ondanks Sahetapy's radicale actie ten behoeve van de Molukse zaak, wil dat zeker niet zeggen dat hij enkel lovend over de RMS spreekt. Hoewel hij zich in *Minnestrijd* nog steeds hardmaakt voor een vrije RMS, doet hij wel zijn beklag over de wijze waarop de RMS-regering in ballingschap tussen 1950 en 1980 heeft opgetreden: “het ontbreekt de leiders aan lef, durf en ook verantwoordelijkheid voor de RMS-strijd.”²³⁰ Het toont aan dat, zelfs onder de radicaalste Molukkers, niet ieder aspect van de RMS (in dit geval de regering in ballingschap) onvoorwaardelijk gesteund werd. Evenals bij liberalere jongerenorganisaties als Gerakan Pattimura werden vraagtekens geplaatst bij hoe het RMS-ideaal invulling moet krijgen, alleen werd een totaal ander antwoord op de vraag gevonden.

Korban. Het verhaal van een Molukse activist door Cornelis Thenu, evenals Sahetapy betrokken bij de treinkaping bij Wijster, is het laatste verslag van de radicale Molukse acties in de jaren '70. Thenu's verslag verscheen echter bijna twintig jaar na *Minnestrijd*, en uit alles blijkt dat hij anders naar het RMS-ideaal is gaan kijken.

De boeken die Siahaya en Sahetapy een aantal jaren na hun betrokkenheid bij de acties uitbrachten, besteden beiden niet of nauwelijks aandacht aan het KNIL-verleden, en spreken vrijwel exclusief over de RMS als drijvende factor voor de acties. Thenu heeft een andere kijk op de acties uit de jaren '70: “Het waren niet zozeer incidenten als wel gebeurtenissen die in een historische context geplaatst moeten worden”, licht hij in het nawoord toe.²³¹ Dit citaat getuigt van het toegenomen historische bewustzijn dat binnen de heroriëntatie van het RMS-ideaal paste. De rest van *Korban* laat zien dat er binnen dit historische bewustzijn genoeg ruimte is voor het KNIL.

²²⁸ Steijlen, *Shifting Identities*, 85.

²²⁹ Sahetapy, *Minnestrijd voor de RMS*, 88-89.

²³⁰ Idem, 106.

²³¹ Thenu, *Korban*, 188.

Thenu is, althans in 1998, nog steeds fervent supporter van het RMS-ideaal (wat onder meer terug is te zien in het feit dat hij vrij consistent ‘Zuid-Molukkers’ gebruikt),²³² maar sinds de heroriëntering in de jaren ’70 en ’80 bestond dit ideaal uit meer dan alleen het voornemen om de Zuid-Molukse Republiek te bevrijden. In het liberaler wordende debat omtrent de Molukse gemeenschap in Nederland ontstond een hernieuwde interesse in andere aspecten van de Molukse identiteit, waaronder het KNIL-verleden, en de plaats die deze geschiedenis had in de invulling van het RMS-ideaal.²³³ Thenu maakt het in *Korban* meermaals duidelijk dat hij een verband ziet tussen de keuze om het RMS-ideaal te steunen en het KNIL-verleden.²³⁴ Dat Siahaya en Sahetapy in *Mena-Muria* en *Minnestrijd voor de RMS* dit verband niet leggen, terwijl Thenu in *Korban* duidelijk illustreert dat dit er wel was en hij zich er (in zekere mate) bewust van was, is een belangrijke indicatie dat de toen geldende interpretatie van het RMS-ideaal in de jaren ’70 zo de voorgrond nam, dat andere aspecten van de Molukse situatie in Nederland aan de kant gedrukt werden. Dat Sahetapy en Thenu uit hetzelfde woonoord (Schattenberg) kwamen en aan dezelfde actie deelnamen, maar respectievelijk nauwelijks en juist zeer bewust naar het verleden keken, ondersteunt het punt dat het voor publicaties betreffende de RMS van groot belang is om rekening te houden met het publicatiejaar.

Afgaande op hoeveel aandacht Thenu in *Korban* aan het KNIL-verleden besteedt,²³⁵ is het duidelijk dat veel Molukkers het KNIL niet alleen in de jaren na aankomst in Nederland als belangrijke factor in de Molukse geschiedenis zien, en dat deze bevinding zeker niet alleen op de eerste generatie van toepassing was. De publicatie van herdenkingsboeken over woonoorden en -wijken in recente jaren, waarin het KNIL-verleden doorgaans uitvoerig behandeld wordt, illustreert even goed dat de latere generaties zich hierbij betrekken. Dat er aan het einde van de jaren ’60 en jaren ’70 in de Molukse literatuur zo weinig aandacht werd besteed aan het KNIL-verleden is eerder een argument voor hoeveel belang men aan het RMS-ideaal hechtte, dan dat het KNIL-verleden voor een periode van circa vijftien jaar volledig uit het Molukse bewustzijn verdween. Dat de politiek gemotiveerde radicale jongeren in de jaren ’70 vooral oog hadden voor hun interpretatie van de RMS, betekende niet dat niemand het verband tussen de RMS-strijd en het KNIL-verleden waarnam. Chris Uktolseja, de broer van Hansina Uktolseja (de enige vrouwelijke treinkaapster; ze overleefde de beëindiging van de kaping bij De Punt niet), benoemt bijvoorbeeld hoe de

²³² Thenu, *Korban*, 187.

²³³ Steijlen, *Shifting Identities*, 13-14.

²³⁴ Thenu, *Korban*, 47, 70, 142.

²³⁵ Idem, 19, 24-27, 40-41, 70, 77, 86, 133.

ouders van de treinkapers weldegelijk een relatie zagen tussen het KNIL-verleden en de overtocht naar Nederland enerzijds, en de radicale acties in naam van de RMS in de jaren '70 anderzijds. "Dat je kinderen hun leven wagen voor iets wat jou is aangedaan, is bijna niet te verkroppen", licht hij toe over de verslagenheid van de ouders.²³⁶ In een opiniestuk in *De Volkskrant* wijst Uktolseja opnieuw op het verband tussen de problematiek van de eerste generatie en het besluit om tot radicale actie over te gaan. "Verdriet met en over je ouders" vormde volgens hem de voornaamste reden, en "het valt niet los te zien van de toen geldende politieke context, met een tijdgeest die zwanger was van jonge idealisten die hun leven wilden opofferen voor hun vrijheidsstrijd."²³⁷

Om aan te tonen dat Thenu's heroriëntatie geen uitzondering is onder de (voormalige) radicale Molukkers, kijkt de rest van deze paragraaf naar latere publicaties van Siahaya en Sahetapy, waarin duidelijk wordt dat ook zij met het RMS-ideaal mee ontwikkelden.

Dertig jaar na *Mena-Muria* bracht Siahaya het eerder in deze scriptie geciteerde *Eindhalte Itawaka. Verhalen van onderweg* uit, een autobiografisch boek over zijn opgroeien, waarin zijn toon totaal anders is. Hij vertelt onder meer dat hij, ondanks het sterk verwoorde *Mena-Muria* dat in 1972 uitkwam, al snel aan het twijfelen sloeg over de gevolgen van de actie. Weliswaar was hij nog steeds voorstander van de RMS, maar hij begon de Actie Wassenaar te zien als "voedingsbodem voor een situatie vol misverstanden," een manier voor jongeren om te bewijzen hoe ver zij voor de RMS wilden gaan.²³⁸ Dit gold ook voor hemzelf: hij was zo druk met het Molukse ideaal dat hij "het te druk had (...) om van het gewone leven te genieten."²³⁹ Het feit dat hij in 1973 in het openbaar afstand deed van de Actie Wassenaar leidde tot conflict en confrontaties met fanatieke RMS-aanhangers.²⁴⁰ Dit ondersteunt wederom de bevinding dat de RMS een belangrijke plaats innam in de beleving van veel Molukkers, en dat afstand nemen van het radicale ideaal niet zomaar geaccepteerd werd.

Waar Siahaya in 1971 met andere betrokkenen bij de Actie Wassenaar in de gevangenis een eigen RMS-proclamatiedag organiseerde, is zijn toon over de jaarlijkse viering in *Eindhalte Itawaka* opvallend kil. "Het weerzien van oude bekenden is één van de weinige drijfveren die mij nog die richting

²³⁶ Doortje Smithuijsen, 'Broer Molukse treinkaapster spreekt voor het eerst', *NRC* (2 november 2016).

²³⁷ Chris Uktolseja, 'Mijn zus streed voor een onafhankelijke Molukse staat', *De Volkskrant* (4 november 2016)

²³⁸ Siahaya, *Eindhalte Itawaka*, 67-68.

²³⁹ Idem, 92.

²⁴⁰ Idem, 69.

op krijgt”, verklaart hij.²⁴¹ Verder beklagt hij zich over het gebrek aan nieuws op het politieke front, en de moeizame (pogingen tot) instandhouding van eenheid onder verschillende Molukse groepen en organisaties.²⁴² De RMS is overduidelijk niet langer het centrale aspect in Siahaya’s leven.

In plaats daarvan is er meer aandacht voor de rest van het verleden, en het KNIL speelt hier een belangrijke rol in. Waar in *Mena-Muria* het KNIL slechts éénmaal werd benoemd (nota bene in het nawoord door een andere auteur), heeft Siahaya in *Eindhalte Itawaka* een belangrijke rol binnen het Molukse verleden toegeschreven aan het KNIL. Zoals citaten eerder in dit hoofdstuk al aantoonde, had vader Siahaya altijd grote moeite met het verwerken van trauma’s uit het verleden, en in dit boek legt Tete Siahaya de connectie dat dit gerelateerd is aan het KNIL-verleden: niet alleen het ontslag, maar ook de tijd daarvoor waren van invloed op de toenemende persoonlijke problematiek waar vader Siahaya mee te kampen had.²⁴³ Niet langer refereert Siahaya in algemenere zin over de slechte behandeling van Molukkers in Nederland, in het bijzonder zijn ouders, maar zoekt hij de schuld in het KNIL-verleden.

De heroriëntatie van de drie auteurs is het duidelijkst waarneembaar in de dichtbundels die Sahetapy vanaf 1985 ongeveer elke tien jaar publiceerde. Met elke bundel neemt hij meer afstand van zijn radicale RMS-denkebeelden, en begint hij zich duidelijker te oriënteren op een langdurig bestaan in Nederland.

Waar op de flaptekst van Sahetapys eerste dichtbundel, *Alnasah* (1985), nog vermeld wordt dat hij in de jaren ’70 deelnam aan één van de Molukse acties, en dat hij eerder publiceerde “over de motieven en achtergronden van de strijd voor een onafhankelijke Zuidmolukse staat,”²⁴⁴ maken zijn latere bundels *Gambaran* (1997) en *Eenvoud* (2008) op hun kaften geen directe referenties meer naar de kaping of de RMS. Sahetapy zelf zegt dat *Alnasah* dan ook voornamelijk gaat over “onze strijd voor een vrije Zuid-Molukse Republiek.” De bundel *Gambaran* gaat onder meer over Sahetapys persoonlijke ontwikkeling binnen de Nederlandse maatschappij, en *Eenvoud* gaat over individuele vrijheid, en “heeft een meer individualistisch Westers patroon.”²⁴⁵

Een aantal gedichten in *Alnasah* maken expliciete verwijzingen naar de Molukse strijd in het algemeen, en de treinkaping bij Wijster in het

²⁴¹ Siahaya, *Eindhalte Itawaka*, 61-62

²⁴² Idem, 62.

²⁴³ Idem, 35, 45-46.

²⁴⁴ Abe Sahetapy, *Alnasah* (Amsterdam 1985) flaptekst.

²⁴⁵ Paul Prillewitz, ‘Interview ex-treinkaper Sahetapy’, *Historiën* (16 oktober 2014)

<http://www.historien.nl/interview-ex-treinkaper-sahetapy/> Laatst geraadpleegd op 26 juni 2019.

bijzonder. Het tweede gedicht van de bundel bijvoorbeeld, getiteld ‘Gedachten aan de zeven’, (naar de groep van zeven kapers waar Sahetapy toe behoorde), roept op tot de bevrijding van Maluku.²⁴⁶ Ook veel andere gedichten in de bundel maken duidelijk dat Sahetapy van mening is dat de Molukse strijd nog niet gestreden is: “Het gebeurde bevestigde onze bestaande strijd”, in referentie tot de afloop van de treinkaping bij De Punt in 1977.²⁴⁷ De wijze waarop hij dit presenteert is echter beduidend anders dan in *Minnestrijd*. In ‘Gedachten aan de zeven’, bijvoorbeeld, schrijft Sahetapy het volgende:

“Mocht het niet zo snel lukken als je wenst
Reageer niet te kwaad maar bedaar je

Enkel rust en inzicht in jouw leven en strijd
Herbergt de bevrijding van Maluku”²⁴⁸

De toon die Sahetapy aanslaat is anders dan in *Minnestrijd*; in plaats van een oproep tot het oppakken van de wapens, spreekt hij beduidend gematigder over de bevrijding van Maluku. De RMS wordt in de bundel niet bij naam genoemd; in de plaats daarvan is een lofzang over de Molukken en haar volk zelf een terugkerend thema, vaak gecontrasteerd met het gevangenschap in een ver land (Nederland).²⁴⁹ In het gedicht ‘Identiteit’ benoemt Sahetapy tevens het gemis van een eigen identiteit door “eeuwen gekoooid als een vogel” te zijn geweest onder het Nederlandse bewind.²⁵⁰ Waar hij een groot deel van zijn identiteit ontleende aan de RMS-strijd, lijkt hij deze identiteit opnieuw te heroverwegen.

Na *Alnasah* heeft Sahetapy in zijn tweede bundel *Gambaran* “bewust [zijn] prioriteiten verlegd naar de persoonlijke vorming van [zichzelf] binnen de Nederlandse maatschappij.”²⁵¹ Het is “een zoektocht naar een stuk vastigheid zowel binnen de Nederlandse maatschappij als de Molukse gemeenschap”,²⁵² en illustreert een nieuwe fase in de Molukse gemeenschap in Nederland: het besef dat men een plaats moet vinden binnen de Nederlandse maatschappij groeit. Hoewel de strijdvaardigheid en de liefde voor de Molukken in sommige gedichten door blijft schijnen,²⁵³ nemen

²⁴⁶ Sahetapy, *Alnasah*, 10.

²⁴⁷ Idem, 21.

²⁴⁸ Idem, 10.

²⁴⁹ Idem, 30, 36, 38, 42, 50.

²⁵⁰ Idem, 41.

²⁵¹ Abe Sahetapy, *Gambaran* (Den Haag 1997) 7.

²⁵² Idem

²⁵³ Idem, 12, 37, 45, 60, 63

thema's als liefde en familie, maar bijvoorbeeld ook verslaving de voorgrond. Wanneer hij spreekt over een vrij Maluku, is het niet de gewapende strijd, maar hoop, geloof en vertrouwen in een goede afloop die centraal staan. Naast de toekomst van de Molukken en Molukkers, maakt Sahetapy voor het eerst sinds een eerder geciteerde passage uit *Minnestrijd* melding van het verleden van de Molukkers. In 'De gedwongen oversteek' beklagt hij zich over hoe Molukkers zich in 1951 gedwongen zagen de oversteek naar Nederland te maken, om daar vervolgens gekooid te worden.²⁵⁴ Hoewel het KNIL niet expliciet genoemd wordt is het een erkenning van het geschiedverleden van de Molukkers in Nederland.

In zijn derde bundel, *Eenvoud*, matigt Sahetapy opnieuw zijn toon. Hoewel de strijdlustige ondertoon niet in elk gedicht verdwenen is, worden de Molukken vooral gepresenteerd als een bron van inspiratie en een paradijselijke plaats om te *zijn*, maar niet om te *bevrijden*.²⁵⁵ Deze strofe uit het laatste gedicht van de bundel, 'Mijn handen', geeft zijn veranderde perspectief misschien wel het beste weer:

“De gebalde vuist zal ik amper meer vertonen
De schoonheid ervan is dof en grauw
Mijn handen, ze worden mager en beven
Hun verlangen is naar de rust”²⁵⁶

Eenvoud maakt duidelijk dat de *Molukken*, en niet langer de *RMS*, een centrale rol in Sahetapy's bestaan vervullen. Er is meer ruimte voor reflectie op de geschiedenis van Molukkers in Nederland; 'De gedwongen oversteek' is als enige gedicht opnieuw gepubliceerd,²⁵⁷ en 'Uitzichtloos' en 'Alles is een waan' gaan over kamp Schattenberg, waar Sahetapy opgroeide.²⁵⁸

Ook over Nederland lijkt Sahetapy positiever. In zijn eerdere bundels presenteert hij Nederland vaak als een soort gevangenis waar het Molukse volk in is beland, maar in deze bundel is deze negatieve toon nauwelijks terug te vinden. Dit past bij het beeld dat de flaptekst over het boek schetst: deze beschrijft Sahetapy als een product van 'twee culturele wereldelementen', die hem hebben gemaakt tot wat hij is.²⁵⁹

Dat Sahetapy inmiddels anders over de situatie denkt blijkt ook uit een aflevering van tv-programma *De Reünie* over woonoord Schattenberg, waarin hij de conclusie trekt dat, achteraf gezien, men beter op de Molukken

²⁵⁴ Sahetapy, *Gambaran*, 32.

²⁵⁵ Abe Sahetapy, *Eenvoud* (Soest 2008), 13, 22, 50

²⁵⁶ Idem, 73.

²⁵⁷ Idem, 28

²⁵⁸ Idem, 19, 63.

²⁵⁹ Idem, flaptekst.

zelf had kunnen helpen, in plaats van bijvoorbeeld een trein te kapen. Toch geeft hij aan geen spijt te hebben van zijn actie, want destijds was hij bereid zijn leven te geven voor ‘het RMS-gebeuren.’²⁶⁰ Het illustreert opnieuw hoe aanwezig het RMS-ideaal in de tijd van de treinkapingen was. In een interview uit 2014 geeft Sahetapy opnieuw aan dat hij nog steeds volledig achter de kaping staat: “Het was nodig, hoewel onze kaping in directe zin eigenlijk niets heeft opgeleverd. Onze acties hebben wel de aandacht gevestigd op het Molukse probleem.”²⁶¹

Het KNIL-hoofdstuk afgesloten?

In ‘Closing the ‘KNIL’ chapter’ omschrijft Steijlen hoe de ondertekening van de Gezamenlijke Verklaring in 1986 een einde maakte aan het ‘KNIL-hoofdstuk’, en hoe dit tot een verdere oriëntatie op een verblijf in de Nederlandse samenleving leidde.²⁶² Hoewel de Gezamenlijke Verklaring een belangrijke stap markeerde in het Molukkersbeleid, is het incorrect om te stellen dat iedereen het KNIL-hoofdstuk als afgesloten beschouwt.

Direct na het ondertekenen van de Gezamenlijke Verklaring ontvingen de Molukse onderhandelaren kritiek vanuit de eigen gemeenschap, omdat zij de unieke Molukse rechten hadden ‘verkocht’ aan de Nederlandse overheid. Door het algemene minderhedenbeleid dat kort na het tekenen van de Gezamenlijke Verklaring van kracht zou worden, zouden de Molukkers hun bijzondere rechten toch verliezen, en was er van ‘uitverkoop’ geen sprake.²⁶³

Later in de geschiedenis blijven Molukkers zich beroepen op KNIL-rechten, ook al hadden zij deze sinds 1986 officieel niet meer. In Wormerveer, bijvoorbeeld, protesteerden Molukkers in 2003 tegen de verhoging van de huur onder een nieuwe woningcorporatie. Inwoners van dertig van de 56 woningen in de wijk weigerden hun huur te betalen, of betaalden het huurbedrag dat zij in 1973 betaalden, het laatste moment dat het Nederlandse rijk de woningen beheerde.²⁶⁴ Uitgerust met spandoeken, met daarop teksten als ‘KNILRECHT’ en ‘Molukse wijk is van oom KNIL’ maakten zij kenbaar dat zij nog steeds van mening waren dat zij niet op eigen initiatief in de wijk waren komen wonen, en de verantwoordelijkheid bij de Nederlandse overheid legden.²⁶⁵

²⁶⁰ Kro, *De Reünie: Molukse Kamp Schattenberg*, 13 november 2011.

²⁶¹ Prillewitz, ‘Interview ex-treinkaper Sahetapy’

²⁶² Steijlen, ‘Closing the ‘KNIL’ chapter’, 128-132.

²⁶³ Idem, 129.

²⁶⁴ ‘Molukkers Wormerveer betalen huur onder protest’, *NRC* (24 juni 2003)

²⁶⁵ Pessireron, *Molukkers in Nederland*, 86-87.

Nog recenter is een voorval in de Molukse wijk in Maastricht, waar in de nacht van 31 maart 2019 een huis werd beklad nadat niet-Molukkers het huis hadden bezichtigd: “Dit is de Molukse wijk. Alleen voor Molukkers”, stond er op het raam gekalkt.²⁶⁶ Het leidde tot een gesprek tussen wooncorporatie Woonpunt en een groep jonge Molukse representanten uit de wijk, waar alle 129 woningen aan (deels) Molukse gezinnen worden verhuurd. Hoewel oneens met de aanpak, erkende Woonpunt het gelijk van de bewoners van de Molukse wijk: potentiële Molukse bewoners dienen volgens de regelgeving voorrang te krijgen op niet-Molukkers. “Wij komen afspraken na. Het heeft niets met discriminatie te maken. Andere bevolkingsgroepen delen niet het verleden van de Molukkers”, lichtte een woordvoerder van Woonpunt toe.²⁶⁷ Het voorval bewijst dat bepaalde afspraken van vóór de Gemeenschappelijke Verklaring nog steeds standhouden.

Het zijn echter niet alleen Molukkers die het afsluiten van het KNIL-hoofdstuk als onvoltooid zien: in recente jaren besteedt de Nederlandse staat weer meer aandacht aan het rechtzetten van onrecht dat nooit volledig opgelost is. Sinds 2016 komen voormalig KNIL-militairen, waaronder Molukkers, in aanmerking voor een uitkering om achterstallig loon te compenseren.²⁶⁸ Eind 2017 werden de nog levende Molukse ex-KNIL-militairen officieel ontvangen door het ministerie van Defensie, en werden onderzoeken ingesteld naar welke medailles hen nog rechtmatig toekomen. Ook krijgen zij nu hulp met de aanvraag van de veteranenstatus die hen toekomt.²⁶⁹ Op de veertiende editie van de Veteranendag in 2018 legde premier Mark Rutte tijdens een toespraak speciale nadruk op Molukse veteranen: “Zij vormden een vergeten groep, die te weinig erkenning en waardering heeft gekregen.”²⁷⁰

Het feit dat dit soort beleid doorgaans met open armen wordt ontvangen binnen Molukse belangenverenigingen, bewijst dat veel

²⁶⁶ ‘Huis in Molukse wijk Maastricht beklad, deel bewoners tegen komst niet-Molukkers’, NOS (1 april 2019) <https://nos.nl/artikel/2278526-huis-in-molukse-wijk-maastricht-beklad-deel-bewoners-tegen-komst-niet-molukkers.html> Laatst geraadpleegd op 26 juni 2019.

²⁶⁷ ‘Molukse jongeren maken afspraken om wijk Maastricht ‘Molukse te houden’, NOS (28 mei 2019) <https://nos.nl/artikel/2286606-molukse-jongeren-maken-afspraken-om-wijk-maastricht-moluks-te-houden.html> Laatst geraadpleegd op 26 juni 2019.

²⁶⁸ Robert Bas, ‘Staat keert eerste geld uit aan Indische ambtenaren en militairen’, NOS (12 januari 2016) <https://nos.nl/artikel/2080073-staat-keert-eerste-geld-uit-aan-indische-ambtenaren-en-militairen.html> Laatst geraadpleegd op 26 juni 2019.

²⁶⁹ ‘Officiële ontvangst Ambonese KNIL-militairen door Defensie’, NOS (30 oktober 2017) <https://nos.nl/artikel/2200446-officiële-ontvangst-ambonese-knil-militairen-door-defensie.html> Laatst geraadpleegd op 26 juni 2019.

²⁷⁰ ‘Rutte: lange tijd te weinig erkenning Molukse KNIL-veteranen’, NOS (30 juni 2018) <https://nos.nl/artikel/2239163-rutte-lange-tijd-te-weinig-erkenning-molukse-knil-veteranen.html> Laatst geraadpleegd op 26 juni 2019.

Molukkers ook op het gebied van erkenning en compensatie menen dat 1986 niet de definitieve conclusie van het KNIL-hoofdstuk vormt. “Het betekent heel veel, want we zijn samen met de top van het ministerie van Defensie op weg naar totaal eerherstel en erkenning voor KNIL-ambonezen”, vertelt Leo Reawaruw van de actiegroep Maluku4Maluku over de ontvangst bij het ministerie van Defensie.²⁷¹ Ook de uitkeringen die per 2016 verstrekt worden aan Molukse militairen worden opgevat als blijk van erkenning voor de Molukse samenleving in Nederland.²⁷²

Conclusie

Hoewel een gebrek aan bronnen door Molukse auteurs uit de jaren '50 en '60 kan doen vermoeden dat zij weinig gaven om het ontslag uit het KNIL of de opvang in Nederland, is niets minder waar. Onderzoek door antropologen Tamme Wittermans en Elias Rinsampessy en in recentere jaren verschenen herdenkingsboeken tonen aan dat de situatie rond het KNIL-ontslag weldegelijk als problematisch werd ervaren. Ondanks dat zij in Nederland geen militair meer waren, bleek dat veel Molukkers het oneens waren met het ontslag, en elementen uit de KNIL-cultuur in hun identiteit en dagelijkse handelingen bleven toepassen. Het KNIL was voor velen een bron waar zij status, trots en voldoening aan ontleenden, welke zij niet zomaar bereid waren om op te geven.

De militaire achtergrond van de circa 12.000 Molukkers die in Nederland arriveerden uitte zich op veel verschillende manieren, waaronder het vasthouden aan de militaire gezagsstructuur, het blijven dragen van het KNIL-uniform, en het beroepen op rechten die men aan het KNIL ontleende. Deze situatie werd in de hand gewerkt door de gebrekkige integratiemogelijkheden, waardoor veel Molukkers de hen bekende cultuurpatronen bleven vasthouden.

In de jaren '70 begonnen Molukkers zelf voor het eerst op grotere schaal te schrijven, en in de meeste publicaties van deze tijd stond één onderwerp centraal: het RMS-ideaal, wat sinds 1966 een radicalisering aan het doormaken was. Veel van deze bronnen, waaronder verslagen van hun deelname aan gewelddadige acties door Siahaya, Sahetapy en Thenu, spreken opvallend genoeg nauwelijks over het KNIL; de RMS was inmiddels zo'n alomvattende identiteitsmarker voor Molukkers in Nederland, dat het KNIL-verleden naar de achtergrond werd gedreven. De heroriëntatie van het RMS-

²⁷¹ “Dit zijn oorlogshelden die 66 jaar lang zijn vergeten”, NOS (30 oktober 2017) <https://nos.nl/artikel/2200484-dit-zijn-oorlogshelden-die-66-jaar-lang-zijn-vergeten.html>

Laatst geraadpleegd op 26 juni 2019.

²⁷² Bas, ‘Staat keert eerste geld uit’.

ideaal aan het einde van de jaren '70, echter, bracht een hernieuwde interesse in de Molukse geschiedenis met zich mee, en daarmee ook in het KNIL-verleden. Dit is waarneembaar in latere publicaties van de radicale actievoerders: zij tonen zich aanzienlijk bewuster van de rol die het KNIL in het leven van hen en hun ouders heeft gespeeld, en veranderden hun denkbeelden over hoe het RMS-ideaal gerealiseerd moest worden. De toekomst van de RMS werd lange tijd zo belangrijk geacht dat er weinig aandacht was voor het verleden, maar toen het RMS-ideaal een andere invulling kreeg bleek dat men het KNIL-verleden nog niet vergeten was. Het verschijnen van herdenkingsboeken aan woonoorden en -wijken past binnen de herontdekking van de eigen geschiedenis, en toont aan dat er binnen de Molukse gemeenschap ook in de afgelopen twee decennia aandacht voor het KNIL-verleden is.

Hoewel de ondertekening van de Gezamenlijke Verklaring in 1986 officieel het einde van het KNIL-verleden markeerde, bewijzen verschillende voorvallen sindsdien dat veel Molukkers dit niet zo zagen. Anno 2019 doen sommige Molukkers nog steeds beroep op KNIL-rechten en de verantwoordelijkheid van de Nederlandse staat om hen te verzorgen, waarin zij doorgaans gelijk krijgen. In recente jaren erkent de Nederlandse staat ook steeds vaker dat er nog ontevredenheid rond het KNIL-verleden bestaat, en door middel van bijvoorbeeld een pensioenregeling voor ex-KNIL-militairen en het alsnog uitreiken van medailles en onderscheidingen wordt gepoogd dit recht te zetten.

Conclusie

Een aantal belangrijke redenen die er voor zorgden dat er in 1951 circa 12.500 Molukkers in Nederland arriveerden, kunnen worden herleid naar het KNIL. De reputatie van Molukkers als *martial race* en een gedeelde religie maakte hen tot een aanwinst voor het koloniale leger; door middel van premies, privileges en het benadrukken van de Molukse militaire geschiedenis en eeuwenlange trouw aan Nederland (welke in werkelijkheid, tot dan toe, nauwelijks bestonden) werden Molukkers overtuigd toe te treden tot het KNIL. De bevoorrechte positie van Molukkers binnen het KNIL creëerde het idee dat er een speciale band bestond tussen Nederland en de Molukse militairen. Toen Indonesië in 1949 onafhankelijk werd, voelden veel Molukkers zich hierdoor gedwongen naar Nederland te vluchten, om later terug te kunnen keren naar de onafhankelijke RMS die op 25 april 1950 op Ambon werd geproclameerd.

Aangekomen in Nederland rekenden veel Molukkers op steun van Nederland in de strijd voor een vrije RMS, maar niets was minder waar. De Molukkers werden ontslagen uit militaire dienst, en ‘tijdelijk’ opgevangen in woonoorden verspreid door Nederland. Omdat het Nederlandse overheidsbeleid uitging van een snelle terugkeer, werd geaccepteerd dat de woonoorden veelal in slechte staat waren, en buiten de Nederlandse samenleving lagen; integratie was niet de bedoeling. Naarmate het verblijf in Nederland vorderde leidde de residentiële concentratie van Molukkers, en hun afstand tot de Nederlandse samenleving, tot een hoge organisatiegraad en het vasthouden aan de bekende cultuurpatronen, een mengsel van traditionele Molukse cultuur en de *tangsi*-cultuur die in het KNIL was ontstaan. Zoals uit herinneringsboeken aan de Molukse woonoorden is gebleken, waren er, zeker in de eerste jaren, veel aspecten uit de KNIL-cultuur waarneembaar in de woonoorden. Velen bleven hun KNIL-uniform dragen, exerceerden dagelijks, hielden vast aan de militaire gezagsstructuur, en weigerden te accepteren dat zij uit militaire dienst waren ontslagen. Nederland werd verantwoordelijk gehouden voor hun verblijf. Ondertussen vormde de uiteindelijke bevrijding van de RMS een belangrijk ideaal voor de Molukse bevolking in Nederland: dit was een voorwaarde om terug te kunnen keren naar hun thuisland.

Door de zwakke rol van individuele Molukkers ten opzichte van Nederlandse autoriteiten, wonnen organisaties snel aan belang. Onder sterk centraal leiderschap raakten deze organisaties meer en meer gepolitiseerd, een merendeel van deze organisaties steunden het RMS-ideaal. De ontwikkeling van dit ideaal kan in zekere mate toegeschreven worden aan het KNIL, en om deze reden kwam de RMS uitvoerig aan bod in deze scriptie.

Direct na de proclamatie van de onafhankelijke republiek was er onder de Molukkers namelijk een grote overlap in KNIL- en RMS-sympathisanten weer te nemen, waardoor de RMS in Nederland al spoedig breed gesteund werd. Het Nederlandse overheidsbeleid dat voor deze ex-KNIL-militairen en hun gezinnen in het leven werd geroepen, werkte op veel manieren de steun voor de RMS verder in de hand. Molukse belangenorganisaties begonnen al snel KNIL-rechten en de inzet voor het RMS-ideaal met elkaar te verbinden. De toegenomen nadruk op de RMS zorgde ervoor dat elementen van de KNIL-cultuur minder belangrijk werden voor de Molukse identiteit, terwijl de RMS voor Molukkers een centrale rol ging spelen op politiek, maar ook maatschappelijk en sociaal vlak. In de jaren '60 en '70 begonnen Molukse jongeren van de tweede generatie te radicaliseren en zich op hun manier in te zetten voor het RMS-ideaal, namelijk door gewelddadige acties in Nederland uit te voeren. Even lijkt het KNIL-element uit de Molukse cultuur te zijn verdwenen: publicaties van radicale activisten als Tete Siahaya en Abe Sahetapy spreken niet of nauwelijks over het KNIL-verleden als motivatie voor hun daden. Dat dit echter niet permanent het geval was, bleek uit de heroriëntatie van het RMS-ideaal aan het einde van de jaren '70, aangevoerd door jonge Molukse intellectuelen. Er ontstond een hernieuwde interesse in de eigen geschiedenis, en door oriëntatiereizen naar de Molukken groeide het bewustzijn dat van een RMS-ideaal zoals dat in Nederland bestond op de Molukken nauwelijks sprake was. De heroriëntatie markeerde een belangrijke stap in de integratie van Molukkers in Nederland: nu het RMS-ideaal méér inhield dan de bevrijding van de Molukken, kon men zich gaan richten op een langdurig verblijf in Nederland.

Dat er vanaf het einde van de jaren '70 en '80 weer meer waarde werd gehecht aan het KNIL als onderdeel van het Molukse verleden en identiteit, blijkt uit latere publicaties van onder meer Siahaya en Sahetapy. De RMS verdween van de voorgrond, en het toegenomen historische bewustzijn zorgde ervoor dat men opnieuw aandacht ging besteden aan het KNIL-verleden. Misschien dat deze auteurs het KNIL niet langer als onderdeel van hun eigen identiteit zagen, maar zij begonnen wel te erkennen dat het KNIL van grote invloed was geweest op het leven van hun ouders in het bijzonder, en op Molukkers in het algemeen, zeker de groep die per 1951 in Nederland verbleef.

Hoewel de speciale relatie tussen Molukkers en Nederland, grotendeels stammend uit het KNIL, per 1986 door middel van de Gezamenlijke Verklaring officieel beëindigd werd, is het KNIL-hoofdstuk voor velen toch nog niet afgesloten. Nog steeds wordt er in Molukse wijken beroep gedaan op vóór 1986 gemaakte afspraken en KNIL-rechten, en zijn er voldoende voorbeelden van Molukkers die ook na 1986 aspecten van de

KNIL-cultuur blijven tentoonstellen, of Nederland verantwoordelijk blijven houden voor hun verblijf. In recente jaren richt de Nederlandse overheid zich opnieuw op zaken als eerherstel en het rechtzetten van pensioenen van de Molukse KNIL-militairen, een erkenning dat er niet altijd eerlijk is gehandeld ten opzichte van de Molukkers. Dat dit beleid doorgaans met open armen en veel waardering wordt ontvangen, bewijst dat, ook vandaag de dag, het KNIL-verleden de gemoederen in de Molukse gemeenschap nog steeds bezighoudt, en dat het lang niet zo ver achter de rug ligt als nogal eens wordt gedacht.

Bibliografie

- Abuys, G., Martin, J., en Mulder, D., *Molukkers in Kamp Westerbork. Het verhaal van woonoord Schattenberg 1951-1971* (Meppel 2011)
- Akihary, H., 'Van Almere tot de Zwaluwenburg. Molukse woonoorden in Nederland', in: Manuhutu, W., en Smeets, H., *Tijdelijk verblijf. De opvang van Molukkers in Nederland, 1951* (Utrecht 1991)
- Bartels, D., *Ambon is op Schiphol. Socialisatie, identiteitsontwikkeling en emancipatie bij Molukkers in Nederland* (Leiden/Utrecht 1990)
- Beets, G. e.a., *De demografische geschiedenis van de Indische Nederlanders* (Den Haag 2002)
- Von Benda-Beckmann, K., en Leatemia-Tomatala, F., *De emancipatie van Molukse vrouwen in Nederland* (Leiden 1992)
- Boelens, G., Van Fraassen, Ch. en Straver, H., *Natuur en samenleving van de Molukken* (Utrecht 2001)
- Bossenbroek, M., *De meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog* (Deventer 2001)
- Chauvel, R., *Nationalists, Soldiers and Separatists. The Ambonese Islands from colonialism to revolt 1880-1950* (Leiden 1990)
- Van der Capellen, G.A.G.P., 'Het journaal van den Baron Van der Capellen op zijne reis door de Molukko's', *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* 17:2 (1855) 357-395
- Dames, G.W.T., *Oom Ambon van het KNIL* (Den Haag 1954)
- Drooglever, P.J., 'De vrijheid vanuit Ambons perspectief' in: Knaap, G.J. Manuhutu, W. en Smeets, H. (red.), *Sedjarah Maluku. Molukse geschiedenis in Nederlandse bronnen* (Amsterdam 1992)
- Gijsberts, M., en Dagevos, J., 'The Socio-cultural Integration of Ethnic Minorities in the Netherlands: Identifying Neighbourhood Effects on Multiple Integration Outcomes', *Housing Studies* 22:5 (2007) 805-831

- Heshusius, C.A., *Het KNIL van tempo doeloe* (Amsterdam 1988)
- Van Hoëvell, G.W.W.G., *Ambon en meer bepaaldelijk de Oeliassers* (Dordrecht 1875)
- Van Kaam, B., *Ambon door de eeuwen* (Baarn 1977)
- Kiveron, J.M., *Nota voor de Ministerraad betreffende maatregelen met betrekking tot Ambonnesese ex-KNIL-militairen* (Den Haag 1951)
- Knaap, G., *Kruidnagelen en Christenen. De Verenigde Oost-Indische Compagnie en de bevolking van Ambon 1656-1969* (tweede herziene druk, Leiden 2004)
- Laarman, C., *Oude onbekenden: het politieke en publieke debat over postkoloniale migranten, 1945-2005* (Leiden 2013)
- Laarman, C., 'Family metaphor in political and public debates in the Netherlands on migrants from the (former) Dutch East Indies 1949-66', *Ethnic and Racial Studies* 36:7 (2013) 1232-1250
- Manuhutu, W., 'Oom Ambon van het KNIL. Mythe en werkelijkheid', *Marinjo* 7/8:2001
- Meijer, H., *Den Haag-Djakarta. De Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1962* (Utrecht 1994)
- Ministerie van Binnenlandse Zaken, *De problematiek van de Molukse minderheid in Nederland* (Den Haag 1978)
- De Moor, J.A., 'Met klewang en karabijn: militaire geschiedenis van Nederlands-Indië (1815-1949)', in: De Bruin, J.R. en Wels, C.B. (red.), *Met man en macht. De militaire geschiedenis van Nederland 1550-2000* (z.p. 2003) 199-244
- De Moor, J.A., *Westerlings oorlog, Indonesië 1945-1950. De geschiedenis van de commando's en parachutisten in Nederlands-Indië 1945-1950* (Amsterdam 1999)

- Van Ooijen, I., *Kampen als betwist bezit. De hedendaagse omgang met de voormalige kampen Westerbork, Vught en Amersfoort* (Soesterberg 2018)
- Oostindie, G., *Postkoloniaal Nederland. Vijfenzestig jaar vergeten, herdenken, verdringen* (Amsterdam 2010)
- Penninx, R., en Schrover, M., *Bastion of bindmiddel? Organisaties van immigranten in historisch perspectief* (Amsterdam 2001)
- Pessireron, S., *Molukkers in Nederland. "Wij kwamen hier op dienstbevel..." Kampverhalen uit Lage Mierde* (Zwolle 2003)
- Rand, G., 'Martial Races and Imperial Subjects: Violence and Governance in Colonial India 1857-1914', *European Review of History* 13:1 (2006) 1-20
- Rido, 'De Inlandsche Ladaarden in het Nederlandsch Indisch Leger en hun militaire waarde', *Indisch Militair Tijdschrift* 27 (1896)
- Rikken, D., *Van kruidnagel naar Elstar: Vijftig jaar Molukkers in Elst* (Zutphen 2002)
- Rinsampessy, E., *Saudara Bersaudara. Molukse identiteit in processen van cultuurverandering* (Assen 1992)
- Risamena, D., *Verbroken verleden... De Molukse gemeenschap in Hoogkerk 1961-2011* (Groningen 2011)
- Roders, H., *Ambonezen in Nederland* (Amsterdam 1954)
- Sahetapy, A., *Minnestrijd voor de RMS* (Veenhuizen 1980)
- Sahetapy, A., *Alnasah* (Amsterdam 1985)
- Sahetapy, A., *Gambaran* (Den Haag 1997)
- Sahetapy, A., *Eenvoud* (Soest 2008)
- Said, E., *Culture and Imperialism* (New York City 1993)

- Sakkers, H., *Ambonezenkamp Westkapelle 1956-1957. Reactie van Nederlands gezag op Moluks idealisme* (Koudekerke 2004)
- Siahaya, T., *Mena-Muria. Wassenaar '70: Zuid-Molukkers slaan terug* (Amsterdam 1972)
- Siahaya, T., *Eindhalte Itawaka. Verhalen van onderweg* (Utrecht 2002)
- Smeets, H. en Steijlen, F., *In Nederland gebleven. De geschiedenis van Molukkers 1951-2006* (Amsterdam/Utrecht 2006)
- Smeets, H., 'De plaats van keuze', in: Manuhutu, W., en Smeets, H. (red.), *Tijdelijk verblijf. De opvang van Molukkers in Nederland, 1951* (Utrecht 1991)
- Smeets, H., *Een kwestie van organisatie. Organisatie van het Molukkersbeleid en Molukse zelforganisatie* (Utrecht 2001)
- Smeets, H., 'De organisatie van de Ambonezenzorg', in: Manuhutu, W., en Smeets, H. (red.), *Tijdelijk verblijf. De opvang van Molukkers in Nederland, 1951* (Utrecht 1991)
- Smeets, H., en Nanuruw, C., *Molukkers in Zeeland 1951-2009* (Utrecht/Middelburg 2009)
- Smeets, H., 'Oom Piet Scholten: "Het ging mij om de jongens"', *Marinjo* april 1985
- Steijlen, F., 'In and Out of Uniform. Moluccans in the Dutch Colonial Army', in: eds. Eric Storm en Ali Al Tuma, *Colonial Soldiers in Europe, 1914-1945. "Aliens in Uniform" in Wartime Societies* (Londen 2015) 229-248
- Steijlen, F., *Het RMS-ideaal als loyaliteitsfactor onder Molukkers in Nederland. De ontwikkeling van de RMS-beweging in de jaren vijftig* (Amsterdam 1992)
- Steijlen, F., 'Molukkers in Nederland, een sociale geschiedenis van uitersten', *Groniek* 208/209 (2016) 219-235

- Steijlen, F., 'Shifting to the core of the ethno-cultural position. Moluccan camps and wijken revisited', in: Garcés-Masacareñas, B., en Van Heelsum, A. (eds.), *Migration and Integration Research: Filling in Penninx's Heuristic Model* (Amsterdam 2013) 152-168
- Steijlen, F., *Moluks nationalisme in Nederland 1951-1994. Van ideaal tot symbool* (Amsterdam 1996)
- Steijlen, F., *Shifting Identities: Moluccan Second Generation in the Eighties* (Leiden 2008)
- Steijlen, F. (red.), *Begintijd. Teksten van Tamme Wittermans over de Molukse gemeenschap direct na aankomst* (Utrecht 2002)
- Steijlen, F., 'Closing the 'KNIL' Chapter', in: Bosma, U. (red.), *Post-colonial Immigrants and Identity Formations in the Netherlands* (Amsterdam 2012) 117-134.
- Taihuttu, M., *Siapa Sangka. Wie had dat ooit gedacht? 55 Jaar Molukkers in Tiel 1951-2006* (Tiel 2007)
- Thenu, C., *Korban. Het verhaal van een Molukse activist* (Amsterdam 1998)
- Veenman, J., en Jansma, L., 'De Schiedamse rel. Een exploratief onderzoek naar enkele organisatie-aspecten bij collectief geweld', *Mens en Maatschappij* 52:2 (1977) 127-163
- Veenman, J. en Jansma, L.G., 'Molukkers in Nederland: beleid en onderzoek', *Mens en Maatschappij* 53:2 (1978) 217-229
- Veenman, J. (ed.), *The social integration of Moluccans* (Bloemendaal 1994)
- Verwey-Jonker, H., *Ambonezen in Nederland* (Den Haag 1959)
- Witkamp, F., *Gedenkboek van het K.N.I.L., 1911-1961* (Amersfoort 1961)
- Zentgraaff, H., *Atjeh* (Batavia/Jakarta 1938)

Archiefstukken

Nationaal Archief, Den Haag, toegangsnummer 2.10.54, inv. nr. G 41930, dossier 8: Verslag Commissie inzake de Ambonezen, 13 februari 1951

Nationaal Archief, Den Haag, toegangsnummer 2.10.54, inv. nr. G 41930, dossier 31

Nationaal Archief, Den Haag, toegangsnummer 2.14.03, inv. nr. 786: Notulen ministerraad, 20 november 1950.

Nationaal Archief, Den Haag, toegangsnummer 2.14.03, inv. nr. 786: Notulen ministerraad, 19 februari 1951

Nationaal Archief, Den Haag, toegangsnummer 2.14.03, inv. nr. 786: Notulen ministerraad, 26 februari 1951

Nationaal Archief, Den Haag, toegangsnummer 2.27.02, inv. nr. 1412, J. van Ringen, 'Korte samenvatting van de maatschappelijke ontwikkeling onder de Ambonezen in Nederland sinds hun aankomst in 1951 en van de hoofdlijnen van het beleid ten deze van het Ministerie van Maatschappelijk Werk', 10 april 1957

Nationaal Archief, Den Haag, toegangsnummer 2.27.02, dossier 7074, 'Het vraagstuk van de Ambonese jongeren', 27 november 1964

Kranten

'Aponno loopt met de oogkleppen op', *Trouw* (15 juli 1980) 3.

Chris Uktolseja, 'Mijn zus streed voor een onafhankelijke Molukse staat', *De Volkskrant* (4 november 2016)

"Dit zijn oorlogshelden die 66 jaar lang zijn vergeten", *NOS* (30 oktober 2017) <https://nos.nl/artikel/2200484-dit-zijn-oorlogshelden-die-66-jaar-lang-zijn-vergeten.html> Laatst geraadpleegd op 26 juni 2019

'Halattu: 'Manusama liegt Molukkers voor'', *Nieuwsblad van het Noorden* (16 juli 1980) 3

‘Huis is Molukse wijk Maastricht beklad, deel bewoners tegen komst niet-Molukkers’, *NOS* (1 april 2019) <https://nos.nl/artikel/2278526-huis-in-molukse-wijk-maastricht-beklad-deel-bewoners-tegen-komst-niet-molukkers.html> Laatst geraadpleegd op 26 juni 2019

Limburgs Dagblad (8 maart 1951) 1.

Mark Duursma en Wilmer Heck, ‘Thuis in Nederland, liefst op Molukse grond’, *NRC* (19 mei 2017)

‘Meerderheid Molukkers wijst oordeel Aponno af’, *Nieuwsblad van het Noorden* (14 juli 1980) 1

‘Molukkers verdeeld over RMS-ideaal’, *Reformatorisch Dagblad* (15 juli 1980)

‘Molukse jongeren maken afspraken om wijk Maastricht ‘Molukse te houden’’, *NOS* (28 mei 2019) <https://nos.nl/artikel/2286606-molukse-jongeren-maken-afspraken-om-wijk-maastricht-moluks-te-houden.html> Laatst geraadpleegd op 26 juni 2019

‘Officiële ontvangst Ambonese KNIL-militairen door Defensie’, *NOS* (30 oktober 2017) <https://nos.nl/artikel/2200446-officiele-ontvangst-ambonese-knil-militairen-door-defensie.html> Laatst geraadpleegd op 26 juni 2019

Robert Bas, ‘Staat keert eerste geld uit aan Indische ambtenaren en militairen’, *NOS* (12 januari 2016) <https://nos.nl/artikel/2080073-staat-keert-eerste-geld-uit-aan-indische-ambtenaren-en-militairen.html> Laatst geraadpleegd op 26 juni 2019

‘Rutte: lange tijd te weinig erkenning Molukse KNIL-veteranen’, *NOS* (30 juni 2018) <https://nos.nl/artikel/2239163-rutte-lange-tijd-te-weinig-erkenning-molukse-knil-veteranen.html> Laatst geraadpleegd op 26 juni 2019

Schumacher, P., ‘Sociaal ongewenst: tentoonstelling over opvang ‘Oosterse Nederlanders’’. *NRC Handelsblad* (7 februari 1990)

‘Simon Tahamata: Ik had een van de treinkapers kunnen zijn’, *Algemeen Dagblad* (6 oktober 2018)

Documentaires en televisieprogramma's

2Doc, *Nabespreking Wij willen leven! – 40 jaar na de Molukse kaping* (22 juli 2017)

KRO, *De Reünie: Molukse Kamp Schattenberg* (13 november 2011)

NCRV, *De tijd staat even stil* (7 juni 1994)

VPRO, *De hokjesman: de Molukkers* (17 januari 2013)

Interviews

Moluks Historisch Museum, interview R. Hupez, 26 juni 2003

Moluks Historisch Museum, Interview met J. Kapsenberg, 22 juli 2003

Prillewitz, P., 'Interview ex-treinkaper Sahetapy', *Historiën* (16 oktober 2014)
<http://www.historien.nl/interview-ex-treinkaper-sahetapy/> Laatst
geraadpleegd op 2 juli 2019